

rın kendini oluşturduğu ve çözüldüğü, bireylerin çift anlamlı ve çelişen toplumsal pratikler üzerinden hayatlarını inşa ettiği hareket halindeki biçimler grubuna bırakacaktır.

Genişletilmiş Kaynakça

- Battagliola F. (vd.) (1986) *A propos des rapports sociaux de sexe: Parcours épistémologiques*, Paris: CSU-CNRS.
- Chaubaud-Richter D., D. Fougeyrollas-Schwebel, F. Sonthonnax (1985) *Espace et temps du travail domestique*, Paris: La Librairie des Méridiens-Klincksieck.
- Daune-Richard A.-M. ve A.-M. Devreux (1992) "Rapports sociaux de sexe et conceptualisation sociologique", *Recherches féministes*, 5(2): 7-30.
- Delphy Ch. (1998) *L'ennemi principal, 1: Economie politique du patriarcat*, Paris: Syllepse.
- Delphy Ch. ve D. Kergoat (1984) "Etudes et recherches féministes et sur les femmes en sociologie", *Femmes, féminisme et recherches* içinde, Toulouse: AFFER, 894.
- Fougeyrollas-Schwebel D. (1998) "De la réclusion au cloisonnement: Travail domestique et salariat, H. Defalvard ve V. Guienne (der.) *Le partage du travail: Bilan et perspectives* içinde, Paris: Desclée de Brouwer, 157-168.
- Godelier M. (1984) *L'idéal et le matériel*, Paris: Fayard.
- Héritier-Augé F. (1984) "Le sang du guerrier et le sang des femmes: Notes anthropologiques sur le rapport des sexes", *Les Cahiers du GRIF* içinde, 7-21.
- Hirata H. ve D. Kergoat (1988) "Rapports sociaux de sexe et psychopathologie du travail", Ch. Dejours (der.) *Plaisir et souffrance dans le travail, II*, Paris: AOCIP, 131-163.
- Kergoat D. (1982) *Les ouvrières*, Paris: Le Sycamore.
- Kergoat D. (1992) "A propos des rapports sociaux de sexe", *Revue M*, 53-54: 16-20.
- Kergoat D. (1998) "La division du travail entre les sexes", J. Kergoat vd. (der.), *Le monde du travail* içinde, Paris: La Découverte, 319-329.
- Kollektif (1984) *Le sexe du travail. Structures familiales et système productif*, Grenoble: PUG, 1984.
- Langevin A. (1982) "Pour une nouvelle réflexion sur les âges de la vie", C. Valabrègue (der.) *Ces maternités que l'on dit tardives* içinde, Paris: Robert Laffont, 125-215.
- Mathieu N.-C. (1991) "Critiques épistémologiques de la problématique des sexes dans le discours ethno-anthropologique" [1985], N.-C. Mathieu (der.), *L'anatomie politique. Catégorisations et idéologies du sexe* içinde, Paris: Côté femmes, 75-127.
- Milkman R. (1987) *Gender and Work: The Dynamics of Job Segregation by Sex during World War II*, Urbana: University of Illinois Press.
- Peyre E. ve J. Wiels (1997) "Le sexe biologique et sa relation au sexe social", *Les Temps Modernes*, 593: 14-48.
- Picq F. (1993) *Libération des femmes: Les années-mouvement*, Paris: Seuil.
- Scott J. (1988) "Genre: une catégorie utile d'analyse historique", *Les Cahiers du GRIF*, 37-38 ("Le Genre de l'histoire" özel sayısı), 125-153.
- Scott J. (1990) "Louvrière, mot impie, sordide... Le discours de l'économie politique française sur les ouvrières, 1840-1860", *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 83: 2-15.
- Tabet, P. (1998) *La construction sociale de l'inégalité des sexes: des outils et des corps*, Paris: L'Harmattan. [1979 et 1985].
- Zarifian Ph. (1997) *Eloge de la civilité: Critique du citoyen moderne*, Paris: L'Harmattan.

Türkiye'de Sosyalist Feminizme Kaktüs'ten Bakmak

Hülya Osman

Giriş

Kadınların durumunda kökten bir değişim yaratmak için neredeyse her şeyin değişmesi gerekir. (Acker, 2001)

Savaşlar, doğal afetler ya da devrimler dışında, insanlar çoğu kez yaşadıkları anın bir tarihsel dönemece denk düştüğünü fark etmezler. Ancak 1989-90 yıllarını yaşayan neredeyse herkes yeni bir dünyanın kurulduğunu görüyordu. Marks'ın yazılı tarihin sınıf mücadelelerinin tarihi olduğu tespitine gönderme yapan Fukuyama, 1990'ların başında "tarihin sonu"nun geldiğini öne sürdü. Reel sosyalizm/Berlin Duvarı'nın çöküşüyle birlikte sınıf mücadeleleri de pusulasını kaybetmiş oldu. Ki ideolojilerin de sonunun geldiğinin ilanı gecikmedi. Türkiye'de de durum farklı değildi. 80'ler 12 Eylül'ün yeni bir toplum yaratma projesinin uygulandığı yıllar oldu. Tüm toplumsal muhalefet sindirilmiş ve iktisadi yeniden yapılanmaya eşlik eden bir ideolojik hegemonya kurulmaya başlanmıştı. 12 Eylül'ün etkilerinin hafiflemeye başladığı 80'lerin sonunda yeniden yükselişe geçen toplumsal muhalefet, bu kez de tüm dünyada olduğu gibi, Duvar'ın çöküşüyle ortaya çıkan ideolojik yenilginin altında kaldı.

Tam da bu yıllarda Türkiye'de sosyalizm inişe geçerken Feminist Hareket yükselmeye başlar. Dünyanın ve Türkiye'nin koşulları göz önüne alındığında, gerek feminizmin gerekse feminist kuram içinde bir eğilimi temsil eden *Sosyalist Feminist Kaktüs*'ün akıntıya karşı kürek çektiği söylenebilir. Zira bu yıllar, sadece özgürlük mücadelelerinin değil, umudun da kaybolmaya başladığı yıllar olarak tarihe geçer. Bu nedenle *Kaktüs*, yayımlandığı tarihsel dönemeç itibarıyla da önem kazanır. Bütün "grand teorilerin" sorgulandığı, sosyalizmin iflas ettiğinin düşünüldüğü, feminizmin ise zaten hiç makbul görülmediği yıllarda, "sosyalist feminist" kimlikle politika/kuram sahnesine çıkmak ayrıntıyla değerlendirilmesi gereken bir yönelim, üstelik hem sosyalistler hem de feministler tarafından bölücülükle suçlanırken.

Kaktüs, Türkiye’deki soyut bir feminist hareket tarihinin somut politik çerçevelerinin belirlenmesini sağlayacak verileri yeterince taşıyan bir yayın çalışması olarak, incelenmeyi hak ediyor.

Herhangi bir bilimsel çalışmanın tarafsızlığı mümkün müdür tartışmasından bağımsız olarak, bu çalışmada *Kaktüs*’ü ve 1988–90 yılları arasındaki sosyalist feminizmi değerlendiren yaklaşım, kendini bizzat sosyalist feminizmin içinden kurmaktadır. Bu çalışma ile Türkiye’de *Kaktüs* bağlamında sosyalist feminizmin ne olduğunu tartışmak amaçlanıyor.

1. Ekim Devrimi Kadınları Kurtarabilir miydi?

Yaşanan sosyalizm deneylerine bakıldığında, **tek başına sosyalizmin** kadınların kurtuluşu için yeterli olamayacağı düşüncesinin kuramsal tartışmalarda gelinen noktanın ötesinde somut örneklerin değerlendirilmesiyle ortaya çıktığı aşikâr. Karakteristik özellikleriyle tüm dünyadaki sosyalizm paradigmalarını belirleyen kimi sosyalizm pratiklerini incelediğimizde neden sosyalist feminizm sorusuna tarihten gelen cevaplar bulmak mümkün.

Ekim Devriminin ardından iktidarı ele geçiren Bolşevikler, kadınlara yönelik düzenlemelerle düşüncelerini hayata geçirmeye başladılar. Devrimden dört gün sonra sekiz saatlik iş gününü getiren bir kararname yürürlüğe kondu ve kadınların uzun çalışması yasaklandı. Kadınların ve çocukların ağır ve sağlıksız koşullarda, yeraltı ve gece işlerinde çalışması da yine aynı kararnameyle yasaklandı. Devrimden sonraki ilk yılda kadınlarla ilintili olarak çıkarılan kararnameler onlara tam oy hakkı tanır (sadece Norveç ve Danimarka’da vardı), aile reislerinin otoritesine son verir, miras hakkını kaldırır, evliliği gönüllü bir ilişkiye dönüştüren boşanma ve sivil yasaları oturtur, meşru ve gayri meşru çocuklar arasındaki ayrıma son verip, eşit ücret, eşit çalışma hakkı ve ücretli doğum izni verir. Zina, ensest ve eşcinsellik ceza yasasından çıkarılır (Rosenberg, 1990: 101).

Tüm eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı hedefleyen Bolşevikler de, kadınların kurtuluşunun tek başına yasal düzenlemelerle gerçekleşmeyeceğinin bilincindeydi. Kadınlara yönelik düzenlemeler anne evleri, kreşler, çocuk bahçeleri, okullar, ortak yemekhaneler, çamaşırhaneler ve bakım merkezleri gibi komünal kurumların açılmasını içeren bir dizi yasa ve tüzükle sürdürüldü. Yapılan yasal değişiklikler için Kollontay “evlilikle mutfağın ayrılması kadının tarihinde Kilise ve Devletin ayrılmasından daha önemsiz bir reform değildir” diyordu.

1918 Kasım’ında Lenin’in de önerisiyle düzenlenen Birinci Kadın İşçiler Kongresi aralarında Krupskaya, Inessa Armand ve Kollontay’ın bulunduğu kadınlar tarafından örgütlenir. Partiye bağlı kadın örgütlenmesinin ilk adımının atıldığı bu kongreden sonra yapılan çalışmaların devamında, 1919 yılında Jenotdel (Zhenotdel) adını alan Bolşevik Partisi’nin kadın seksiyonu oluşturuldu. Neredeyse tüm reel sosyalizm yılları boyunca, hatta hala, sosyalist örgütlerin kadın örgütlenme-

si konusunda model aldığı bu örgüt, Bolşeviklerin kadınların kurtuluşuna ilişkin yaklaşımlarının da bir sonucudur. Lenin’in sözleri ise bu yaklaşımın en etkili düzeydeki yansımasıydı,

Elbette ayrı kadın örgütleri kurulması düşünülemez, ama parti için kadın nüfusunun bilinçlilik düzeyini yükseltme sorumluluğunu üstlenecek uygun bir organ geliştirilebilir. Böylelikle, kadınlara Sovyet devletinin kurulması, yani daha iyi bir geleceğin oluşturulması yolunda kadınların haklarını nasıl kullanabilecekleri öğretilir. (Kollontay, 1986:73)

Bolşeviklerin kadın ezilmişliğini tümüyle kapitalist sömürüye ve onun ideolojisine bağlıyor olması, erkek egemenliğinin kapitalizmin ve onun ideolojisinin ortadan kalkmasıyla yok olacağını düşünmeleri, bağımsız bir kadın örgütlenmesi fikrini dışlamalarına ve burjuva feminizmi diye damgalamalarına neden olur.

1919’da kadınların özgürlüğü için yürüttüğü kampanyalarla işe başlayan Jenotdel 1930’lara geldiğinde hükümetin/partinin önceliklerini tümüyle benimseyerek “Yüzde 100 Kolektifleştirme” kampanyası düzenlemekteydi. Bağımsız bir örgüt olarak kurulmamış olması sebebiyle, Parti kararlarına karşı kadınları savunma gücü yoktu. Yine de 1932’de feshedildi. Kadınlara yeraltında çalışma yasağı 1933’te kalktı. Aynı yıllarda vasıfsız işlerde kadın emeği yoğunlaşırken eşit işe eşit ücret de bir hayal olmaktan öteye gidemedi.

Önce eşcinsellik yasaklanır ve ceza kapsamına alınır. 1936 yılında çıkarılan “Anne ve Çocuğun Savunulması” kararnamesiyle kadınların devrim ertesinde aile hukukunda elde ettikleri bütün kazanımlar geri alınır. Kürtaj yasaklanır. Zina ve gayri meşru çocuklar gibi kavramlar yeniden kullanılmaya başlanır. Boşanma neredeyse imkânsız denecek kadar zorlaştırılır. Dönemin politik ruhunu en iyi özetleyen ise Stalin’in şu sözleridir: “İnsana gereksinmemiz var. Yaşamı yok eden kürtaj bizim ülkemizde kabul edilemez”.

Sonuçta yirmi yıldan az bir süre içinde Rusya’daki kadınlar neredeyse bütün yasal kazanımlarını kaybederler. Parti hiyerarşisine, sosyalizmi kurma hedefine, dolayısıyla erkek yoldaşlarına bağladıkları umutları, bir direniş göstermeden yenilmelerine yol açarken, 20. yüzyıl boyunca tüm sosyalizm deneylerinde ve sosyalist örgütlerde, kadınların makûs talihinin de temelini oluşturur. Geniş kadın kesimleri nezdinde, uygulamadaki ve kadın örgütlenmesindeki eksikliğin Marksist teorinin yeniden ele alınmasıyla bilince çıkışı ancak 1960’larla birlikte feminist hareketin yükselişe geçmesiyle mümkün olur.

2. Sosyalist Feminizm

Kapitalist toplumda kadınsanız, işinizden, ücretinizden, eski ya da halihazırındaki kocanızdan, çocukların okuldaki sorunlarından, ev işinden, hoş ve bakımlı görünmeye çalışmaktan, dikkat çekmekten ya da çekememekten, (dinlenmek ya da dinlenmemekten vs) muzdaripsinizdir. Bütün bunların neden

olduğunu ve nasıl değiştirileceğini tanımlayan bir kavram aramaya başladığınızda sosyalist feminizmi bulursunuz. (Ehreinreich, [1976] 1997: 65)

Sosyalist feminizmin basitçe sosyalizmle feminizmi yan yana getirmekten ibaret olmadığı sosyalist feministlerce sık sık vurgulanır. Kadınların kurtuluşu toplumun tüm kurumlarının parçalanmasını gerektirir; aile, devlet, dünya ekonomisi ve politikası (Eisenstein, 2001). Bunların hepsine bütünlüklü bir cevabı verecek politika ise ifadesini sosyalist feminizmde bulur.

2.1. Ev içi emek: Sömürü mü Ezilme mi

On yedinci yüzyıldan itibaren kapitalizmin ortaya çıkışı ailenin örgütlenmesinde ve işlevinde değişikliklere yol açar. Ailenin üretimdeki rolü süreç içinde hızla azalırken, temel işlevi tüketim birimi olmakla ve emek gücünün bakımı ile yeniden üretimiyle sınırlanır. Kadınlar, işçi ailesi içinde emek gücünün yeniden üretiminde karşılıksız emek harcarken ve soyun yenilenmesi görevini de üstlenirken, mülk sahibi sınıflardaki kadınlar sadece özel mülkiyet çerçevesinde soyun yenilenmesi ve aile fertlerinin bakımı sorumluluğunu üstlenirler (Savran, 98: 116).

İşgücünün yeniden üretimi iki düzeyde cereyan eder: işgücünün günlük yenilenmesi ve grup olarak işçilerin nesillerinin yani çocukların bakımı ve yetiştirilmesi. Artık değer üretmediği için Marksizm’de üretken emek kapsamına girmeyen ev içi emek, ezilme kavramı kapsamında değerlendiriliyor. Kadınların yaptıkları ev işi üretken emek kapsamında değerlendirilmediği gibi, artı değer de (değişim değeri değil kullanım değeri yaratan ev içi kadın emeği) üretmediğini söyleyen Marksist analizler çerçevesinde, tartışma devam etmekte. Örneğin Dalla Costa, ev işinin toplumsal üretimin olmazsa olmaz parçası olduğunu göstermek için, ev işinin ücretlendirilmesi ve kadınların toplumsal üretim de yer almayarak çifte çalışmadan kurtulması gerektiğini savunur. Dalla Costa, kadınların iş gücü piyasasında yer almayarak ve ev işi için ücret talep ederek sermayeye karşı savaşın öncülüğünü ele geçirebileceğini, ancak erkeklerin direncine karşı gerçekleştirilecek bu örgütlenmenin, sermaye için yıkıcı olabileceğini ve nihai olarak sosyalizmi getirebileceğini düşünmektedir (Hartmann, 1992: 135). Ancak Dalla Costa, ev içinde erkeğin kadını sömürmediğini, sistemle/kapitalistle birlikte ezilmiştığının sonuçlarını kendi lehine kullandığını ve Delphy’nin patriarkal üretim tarzının varlığına ilişkin önermesinin, ev içinde harcanan emeğin kapitalist üretim ilişkileriyle bağlantısını yok saydığını, kadın emeğinin mevcut kapitalist ilişkiler içinde farklı dönemlerde, farklı toplumsal katmanlarda, farklı biçimler alabileceğini yadsıdığını, iddia eder.

2.2. Bir Sistem Olarak Patriarka

Patriarka erkek kadın ilişkilerinin içkin bir özelliği değil, farklı tarihsel koşullarda somut bir biçimde tanımlanması gereken somut bir olgudur (Ramazanoğlu, 1998: 60). Marksizm’in kapitalizm eleştirisini kabul eden ancak kadın ezilmiştigi-

nin sınıf ezilmiştğine indirgenmesini kabul etmeyen sosyalist feminizm günümüz toplumlarındaki kadın ezilmiştğini patriarka olarak adlandırılan egemenlik sistemiyle tanımlar. Patriarka aynı kapitalizm gibi kurucu bir egemenlik ilişkisidir. Kapitalizm sermayenin işçi sınıfının emeğinin sömürüsü üzerinden üretim ilişkileriyle kurulurken, patriarka da yeniden üretim sürecinin ortaya çıkardığı egemenlik sistemidir. Patriarka ve kapitalizm ittifakının birbirinden beslenerek sürdürdüğü egemenlikleri, her ikisine karşı verilecek mücadelenin birbirinden ayrıştırılamaması anlamına geliyor. Yani sosyalist feminizm bu anlamıyla, patriarkal kapitalizm (Savran, 2004) karşısındaki bütünsel bir cevabı oluşturur. Patriarkal kapitalizm kavramı ile patriarkanın kapitalizmde dayandığı maddi temel, erkeklerin, kadınların emek gücü üzerindeki denetimleri olarak ifade edilir. Erkekler bu denetimi kadınların kimi temel öneme sahip üretken kaynaklara ulaşmalarını engelleyerek ve bedenlerini kontrol altına alarak sağlar. Bu nedenle patriarkanın maddi temeli yalnızca ailede çocuk yetiştirmeye değil, erkeğin kadın emeğini denetlemesine izin veren tüm toplumsal yapılara yaslanır (Hartmann, 1992: 142-3).

Ekonomik ve maddi etkenler en geniş biçimde kavrandığında bile kadınların tabiyeti sadece bu etkenler aracılığıyla anlaşılabilir; bunun için ayrıca psikanaliz, cinsellik, dil ve ideoloji alanlarında sürdürülmekte olan önemli çalışmaların da göz önüne alınması gerekir. Mücadelenin iki önemli cephe de hem ev içinde “aile”de, hem de kamu alanında verilmesi, ev içindeki ezme ezilme ilişkisine karşı çıkarken ev dışındaki ezilmiştlik/sömürü/ayrımcılığın da ortadan kaldırılması gerektiği üzerine düşünceler geliştirilir. Bu, her iki alanda da, her şeyden önce cinsiyete dayalı iş bölümüyle ve onun toplumdaki etkileriyle, özellikle de ev içi alanı ile kamu alanı arasındaki bağlantılar konarak yüzleşilmesi anlamına gelir (Molyneux, 1992: 123).

Kadının ezilmiştğini yaratan iktisadi etken olarak ev içinde harcanan karşılıksız kadın emeği, cinsiyetçi işbölümüyle şekillenen ve kadını ikinci cins olarak tanımlayan erkek egemen ideoloji, kapitalizm tarafından içselleştirilerek ve yeniden üretilerek, kadın ezilmiştğini süreklileştiren etkenlerden biri olur. Klasik biçimde aile, bir kurum olarak korunduğu müddetçe de kapitalizmin bu kanaldan elde ettiği önemli çıkarlar var olmaya devam edecek. Sermaye, çıkarları doğrultusunda aile kurumunu oynar. Zira özel alan kamusal alan ayrılığı bizzat kapitalizmle ortaya çıkmış bir bölünme/ikiliktir.

2.3. Sosyalist Feminizm vs Patriarka

Sosyalist feministler dünyanın farklı yerlerinde (Amerika ve Batı Avrupa) yaşanan mücadele deneyimlerinde, kadınların özellikle ırk ve sınıf gibi diğer baskıcı çeşitleriyle iç içe geçerek gördükleri baskıyı tanımlayıp tüm bunlara eş zamanlı bir meydan okuyuş gerçekleştirilecek politikalar geliştirmeye çalıştılar. Örneğin ABD’de, pozitif ayrımcılık politikasının amacı sadece işyerlerinde eşitlenmeyle sınırlı kalmayıp, geleneksel olarak erkek işi sayılan sektörlerde de kadın istihdamı-

nı sağlamayı ve kadın hareketi içinde işçi sınıfından kadınları bir bileşen olarak var etmeyi hedefliyordu. Ancak pozitif ayrımcılık kampanyaları esas olarak eğitilmiş gücünün bulunduğu sektörlerde etkili oldu ve eğitilmiş ve beyaz kadınlar bu politikanın sonuçlarından yararlanabildiler. Bu durum ise sınıf hareketinin kadınları ve siyahları örgütlemekteki yetersizliğinden kaynaklanmaktaydı (Epstein, 2001). Sosyalist feminizm, bir yanda tüm ezme ezilme ilişkilerine karşı kendini konumlandırarak sınıf hareketiyle ve/veya ulusal kurtuluş mücadeleleriyle ittifak yaparken diğer yandan her toplumsal kökenden kadını içerebilecek şekilde kadın hareketini ve kadın mücadelesini örmeyi/örgütlemeyi hedeflemek zorunda. Her ulustan, sınıftan veya toplumsal kesimden kadının, kadın olmaktan kaynaklanan ortak ezilmişliği, tüm bu kadınları kadın ezilmişliğine karşı **sadece kadınlardan oluşan bir mücadelenin** ve kadın hareketinin doğal bileşeni haline getirdiğini tespit etmekle birlikte, değişik toplumsal kesimlerden kadınların esas olarak temsilcisi oldukları kesimden kadınların talepleriyle kadın hareketi içinde konumlanacakları, gerek sosyalist feminizm, kadın hareketini oluşturan bu bileşimde sistem içi reformları yeterli görenler, formel bir eşitlik anlayışıyla mücadele edenler olabileceği gibi bütünlüklü bir kadın kurtuluşu perspektifine sahip olanların mücadeleyi her dönem sürdürebileceğini tespit eder. Kadın kurtuluşunun **ön koşulu** olarak özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasını hedefler. Bir başka deyişle sosyalizm ön ama yetersiz koşuldur. Ki yaşanan deneyimler de bu kuramsal yaklaşımın somut nedenlerini ortaya koyar.

3. Türkiye’de Sosyalist Feminizm- KAKTÜS

Cinsiyetçiliğin hayatımızdaki etkilerini kapitalizmle tarihsel ilişkisi bağlamında irdelemeden anlamak mümkün değildir (Ehreinrech, [1976] 1997: 68).

Feminist Hareket’in ilk adımı olarak, bir grup kadının (Şirin Tekeli, Gülnur Savran, Stella Ovaıda, Zeynep Avcı, Yaprak Zihnioğlu, Feraye Tınç, Gülseli İnal) 1981 sonu-1982 başında bir araya gelerek “Yazko” için bir kitap dizisi hazırlama çalışmalarına başlaması kabul edilebilir. Sosyalist feminizmin ilk nüvesi ise Aralık 1984’de Gülnur Savran, Kadın Çevresi Kitap Kulübünde ilk kez feminizmde ayrımları anlatmasıdır (Ovadia, 1994; Tekeli, 1998). Gülnur Savran, 1985’de Yapıt dergisinin Mart sayısındaki kadın dosyasına feminizmdeki ayrımları eşitlikçi-radikal-sosyalist olarak nitelendiren “Feminizmler” makalesini yazar. Kasım 1985’de *11. Tez* “Marksizm ve Feminizm” sayısını yayımlar. *Feminist*’in 1987 yılında yayımlanmasının ardından, 1986 yılında yürütülen “Dayağa Karşı Kampanya”nın sonucunda çıkarılan “*Bağır Herkes Duysun*” adlı kitabı hazırlayan sekiz kişilik gruptaki beş kadının, süreç içinde politika yapış tarzlarının ortaklaşmasıyla bir dergi çıkarma kararı alınır. Öncelikli amaç sosyalist feminist bir dergi çıkarmak değildir. Dergi kararının alınmasından sonra yaşanan okuma sürecinin sonucunda *Kaktüs*’ü çıkarmaya karar veren kadınlar kendilerini sosyalist feminist olarak tanımlamaya

başlarlar. “Sosyalist feminist” ibaresinin derginin ismine eklenme nedeni ise –Sosyalist Feminist *KAKTÜS*- yapılan resmi başvuru sonucunda Kaktüs isimli bir başka derginin varlığının ve yasal olarak tek başına Kaktüs isminin kullanılamayacağı öğrenilmesidir. Yayın Kurulu, neden *Kaktüs* adını seçtiğini açıklamak için “ev tipi küçük olabilir ama sokakta da yaşamını sürdürebilir. Çeşitli türleri vardır. Çiçek açar ama dikenleri de vardır” derken kaktüs, kadınları tarifleyen bir metafor olarak kullanılmaktadır (Savran, 2005: 121).

Derginin gerek isminde gerekse politik içeriğinde sosyalist feminist bir vurguyu özellikle yapmayı düşünmemelerine ya da yayın kurulunu oluşturan kadınların bir araya gelme nedeninin kendilerini sosyalist feminist olarak tanımlamaları olmamasına (Gülnur Savran ile Söyleşi 2006) rağmen çıkış yazısının başlığı “*Biz Sosyalist Feministiz*”dir. Bu yazıda, kadınların nasıl yaşadığını yani kadınlık durumlarını, mevcut kadınlık hallerinin ortaya çıkış nedenlerini, cinsiyetçi sistemi, kadın politikasından ve bağımsız kadın politikasından ne anladıklarını, “kişisel olan politiktir” tespitinin teorik-politik anlamını, bağımsız kadın hareketinin ne olduğunu ve olması gerektiğini ifade ederler. Bu başlıklar ve kavramlar çerçevesinde ifade edilen politik duruşlarının, yani sosyalist feminizmin ne olduğunu ve neden kendilerine sosyalist feminist dediklerini de yine aynı yazının sonunda ifade ederken aslında *Kaktüs*’ün ve Türkiye’deki sosyalist feminizmin ilk politik perspektifini de belirlerler (Kaktüs, 1988: Sayı 1). Bu nedenle Türkiye’de sosyalist feminizmin örgütlü olarak, bir yayın çerçevesinde ifade edilmesinin politik programı olarak tanımlanabilecek “Biz Sosyalist Feministiz” başlıklı yazı çerçevesinde, Kaktüs ve sosyalist feminizmi tartışılacaktır.

3.1. Özel Alan/Aile

“Biz Sosyalist Feministiz” başlıklı çıkış yazısında kadınlık durumları tariffenirken, “*erkek egemenliğini hangi somut biçimler altında yaşadığımızı toplumun temel örgütlenme alanlarına bakarak ortaya koymak istiyoruz*” ifadesinden sonra, öncelikle kadınların aile içindeki konumlarına ilişkin tespit ve yaklaşımlar ortaya konur. Kadın=ana özdeşliği üzerinden kurulan toplumsal cinsiyetle, kadınların evlilik, çocuk, evişleri bağlamındaki, yani ailedeki konumu, tariffenir. Aileyi kavramanın kadınların ezilmesine ilişkin bazı analitik ve pratik sorunların çözümünde önemli bir rolü var. Çünkü kadınların her zaman açıkça yerleştirildikleri yer tam tamına ailedir (Baret, 1995: 178). Aile ilk ortaya çıkışından bu yana değişmiş olsa da yalnızca idealist bir kavram olarak değil, çok önemli bir birim olarak, belirli bir katılık ve özerklikle varlığını sürdürmüştür (Mitchell, 1985: 212). Kadınların kamusal alandaki ezilmişliğinin özel alandaki/ailedeki/evdeki konumlarından kaynaklandığı tahlili ikinci dalga feminist hareketin, hem her iki akımının da –radikal feministler ve sosyalist feministler- ortak tespiti olması, hem de ayırım noktalarını oluşturması nedeniyle, aile öncelikle kuramsal olarak incelenir. Marks ve Engels, bi-

yolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkinin doğal olduğunu ve doğanın kültür karşısındaki ikincil olduğunu söyleyen Viktoryen varsayımı kabul ederler. İlk toplumsal işbölümünün kadınla erkek arasında gerçekleştiği tespitleri doğrudur ancak aile içindeki işbölümünü de bunun doğal sonucu olarak kabul etmeleri bir yanılgıdır. Bu yanılgı yüzünden işbölümünün gerçekten önemli sonuçlarının kafa ve kol emeği arasındaki bölünmeyle ortaya çıktığı sonucuna varırlar (Coontz, 2002: 126). Bu da ev içindeki kadın emeğinin maddeci tahlilinin eksik kalmasına ve İkinci Dalga Feminist Hareket tarafından Marksizmin cinsiyet körü olduğu değerlendirilmesi yapılmasına neden olur. Sosyalist feministler ise öncelikle ev içindeki kadın emeğinin maddeci bir tahlilini geliştirirler.

Yazı, kadınların aile/özel alandaki konumlarının kamusal alana yansımaları açıklayarak devam eder. Zira Marksist kuram, aile ve kadınların ezilmişliği dahil hayatın her alanının toplumsal üretimce belirlendiğini ve toplumsal devrimin eski aileyi çözeceğini, kadınların eşitliğinin önündeki engelleri kaldırıp kadınların kurtuluşuna giden yolun taşlarını döşeyeceğini iddia etmektedir (German, 1997: 148). “Biz Sosyalist Feministiz”de ise tarih boyunca sosyalistlerin kapitalizmden kaynaklı eşitsizlikler olarak tanımladıkları, kadınların ucuz emek gücü olması, cinsiyetçi işbölümü, ücret dengesizliği, örgütsüzlük gibi somut koşulların esas olarak özel alandaki egemenlik ilişkisinden kaynaklandığı ifade edilir. Benzer bir yaklaşımı *Feminist* dergisinde de görürüz. “*Feminizmin Adı*” başlıklı yazıda “*cinsiyetçi sistemin temel direği açıktır ki iki cinsin birer üyesini çeşitli kurallara göre bir araya getiren ve içinde bulunduğumuz toplumda bu bir araya gelişin tek meşru ve yasal biçimi olan ailedir*” denir (Feminist 1987, sayı 1). Zira ailenin özellikle yeniden üretim süreci bağlamındaki ekonomik rolünün yanında ideolojik işlevi de söz konusudur. Geçmişteki idealleri kalıplaştırır ve onları günün beğenileri olarak sunar. Doğası gereği ailenin varoluş nedeni geleceği önlemektir (Mitchell, 1985: 215).

Yazı, erkek egemenliğinin kadınların aile içindeki ve kamusal alandaki konumlarının kültürel ve ideolojik olarak yeniden üretilip pekiştirilmesi ve uygun yasal, politik düzenlemelerle sürdürülmesinin araçlarını tespit eder. Bilim, sanat ve iletişim olanakları erkek egemenliğini meşrulaştırarak besler. *Kaktüs*’ün ideoloji kavramı, Marksizmin en genel anlamda, kapitalist üretim tarzında gerçekliğin çifte boyutunu ayırma yaparak daha karmaşık kılınmasına rağmen, bilinçte ve gerçeklikte ayrı ayrı olmak üzere çifte tersyüz olma düşüncesi olarak değerlendirilen ideoloji tanımından çok, Gramsci’nin organik ideolojiler kavramına yaklaşmaktadır: Tek başına üretim tarzına/ekonomik altyapıya bağlı bir üst yapı olarak değil sanat, hukuk, ekonomik etkinlik, bireysel ve kolektif hayatın bütün birimlerinde üstü örtük olarak bulunan bir dünya görüşü (Larrain, 2001: 293–295). Bu anlamıyla sosyalist feminizm kadın ezilmişliğinin kapitalist üretim tarzına ait ideolojinin sonucu olarak kavranmasına itiraz eder. Zira bu, kapitalist üretim tarzının ortadan kalkmasıyla üstyapıların da tasfiye olacağını öne süren ekonomist yaklaşımın bir başka

yüzüdür. Reel sosyalizm deneyimleri de bu yaklaşımın benimsendiği süreçler olarak patriarkanın varlığını sürdürdüğü sistemler olur. Feminizm, ideolojiyi zihinsel düzeyde ekonomik çelişkileri işleyen bir şey olarak gören mekanik görüşü sarsmak konusunda önemli bir rol oynar. Zira bütün ideolojik biçimlerin sermayenin işgücünü sömürmesinin yansıması olarak algılandığı ve toplumsal cinsiyetin dik-kate alınmadığı bir kapitalist çözümlemenin anlamı yoktur (Baret, 1995: 87). Feminizm, Batı’nın aile hayatına ilişkin bilgilerinin ve aile konusundaki inançlarının ideolojik yanlılığını sergileyerek kadınların ortak çıkarlarının açığa çıkarılmasını sağlar (Ramazanoğlu, 1998: 199).

3.2. Cinsiyetçi Sistem

“Biz Sosyalist Feministiz” ekonomik ve ideolojik bütünselliğiyle değerlendirdiği erkek egemenliğinin, tarihsel bir olgu olduğu ve kaynağında kadının biyolojik farklılığının ve/veya kapitalist üretim ilişkilerinin dışında bir sistemin var olduğu sonucuna ulaşır: Cinsiyetçi sistem.

Tüm insanların biyolojik bir cinsiyeti var: Erkek ya da dişi. Bir de öğrendiğimiz toplumsal cinsiyetimiz var: Kadınlık ve erkeklik. Birincisi fizyolojik farklılıkları ifade ediyor, eşitsizlikleri değil. İkincisi ise biyolojik farkları öne sürerek kadın ve erkeğin toplumsal konumlarının eşitsiz oluşunu doğallaştırıyor. Cinsiyetçi sıfatı cinsler arası eşitsiz iş bölümü yaratan, bunu sürdüren ve erkeklerin egemenliğine yol açan bütün toplumsal ilişkileri davranışları düşünceleri ve edimleri belirtiyor. Bu sıfatı sistem sözcüğü ile kullanarak erkek egemenliğinin tarihin çok uzun bir dönemi boyunca var olduğunu ve bütün dünyada sistematik olarak sürdürdüğünü anlatmak istiyoruz.

...Toplumsal üretime katılacak emek gücünün yeniden üretimi (beslenme, giyim, temizlik vb.) kadın tarafından ücretsiz gerçekleştirilir oldu. Bu işi erkeğin değil kadının yapmasını sağlayan ise sermayenin mantığı değil, geçmişten devralınarak uyarlanan cinsiyetçi sistem. Kadının emeğinin ürünlerine evde koca, işyerinde kapitalist tarafından el konuyor. Kadınları erkekler eziyor, kapitalistler sömürüyor. (Kaktüs, 1988, Sayı 1:9)

Cinsiyetçi sisteme ilişkin bu tahlille, kadınların ev içinde harcadığı emeğin patriarkal üretim tarzı kapsamında, evdeki erkek tarafından sömürüldüğünü yani toplumda iki çeşit üretim tarzı olduğunu –kapitalist ve patriarkal- öne süren radikal feminizmle (Delphy, 1998) ayırım ortaya konur. Kadınların ev içinde harcadığı emeğin kapitalizme eklenen patriarkanın egemenliğini yeniden üretim sürecinde kurmasını sağladığı ifade edilmektedir. Diğer yandan ev içindeki ezilmenin kapitalist üretim tarzının bir sonucu olduğunu iddia eden geleneksel sosyalist yaklaşımdan da farkı vurgulanır. Ayrı bir sistemin varlığı, kadınların kurtuluş mücadelesinin sınıfsal kurtuluşa neden indirgenemeyeceğini, iki ayrı sistemin iki ayrı mücadeleyi gerektirdiğini gösterir ki bu konuda radikal feministlerle ortaklaşmaktadır. Yine *Feminist*’de şöyle bir tanımlama yapılmıştır: “*Cinsiyetçi sistem hem tek tek*

hem de genel olarak erkeklerin lehine işleyen bir sistemdir. Ayrıca toplumsal bir sınıfın (burjuvazinin) da lehine işler” (Feminist, 1987, Sayı 1). Erkek işçi kapitalist üretim esnasında sömürülüyor, eziliyor ve yabancılaşıyor. Ev de ise patron. Dilediği zaman karısına ve çocuklarına şiddet uygulayabiliyor. Evin mali ve ideolojik kontrolü onun elinde buna olanak veren ise patriarka (German, 1997: 156). Bu yaklaşım, yazıda

Feministler olarak kadın hareketinin başlıbaşına bir mücadele alanı olduğunu düşünüyoruz. Kanımızca bu alanın başka sosyal hareketlerin mücadelesi içinde eritilmemesi gerekir. Bu mücadeleyi de kadınların ayrı bir toplumsal grup oluşturduğu bilincini taşıyan kadınlar verecektir (Kaktüs, 1988, Sayı 1:10)

diye ifade edilir.

3.3. Kişisel/Özel Olan Politikadır

İkinci Dalga Feminist Hareketin en önemli sloganı “kişisel olan politiktir”in Kaktüs açısından nasıl bir anlam taşıdığı açıklanırken, özel alan–kamusal alan ayrımının politik bağlantı noktaları tartışılır. Carole Pateman’ın, liberalizmin siyasal düşüncesinde özel/kamusal ve doğal durum/sivil toplum ikiliklerinin patriarkanın modern biçiminin bizzat kuruluşuna tekabül ettiği yolundaki tahlili, bu ikilikle ilgili feminist tahlillerin en çarpıcısıdır (Savran, 2004: 109). Feminizmin, kadınlarla erkekler arasındaki egemenlik ilişkisine kadınların toplumsal bir grup olarak müdahalesi diye tanımlanmasının ardından, özel alandaki dönüşümlerin kamusal alanda elde edilecek kazanımlarla doğrudan bağlantıları olduğu vurgulanır. Özellikle Birinci Dalga Feminist Hareketin kamusal alanda hak eşitliği ile sınırlı mücadelesine gönderme yaparak feminist politikanın, kadınların ezilmişliğinin özel alandaki konumlarından kaynaklanması sebebiyle, hem özel alanın hem de kamusal alanın mücadele taleplerini içermesi gerektiğinin altı çizilir. *Kaktüs*’ün bu sloganı yaklaşımının sosyalist feministlerin kadın hareketi içindeki konumlanışlarındaki farklılıklarını ifade ettiği söylenir:

Özel yaşamı sorgulamadan sadece kamu alanında mücadele etmeyi öngörmek, eşitlikçi bir anlayıştır. Böyle bir anlayış çeşitli eşitsizlikleri kendi başlarına bir sorun olarak alır; bu eşitsizlikleri ortak bir temele oturtmaz, toplumsal bir işbölümüne bağlı nesnel konular olarak görmez.

...Ev içi iş bölümünü sorgulamazsak kazanacağımız haklar olsa olsa bizim kamu alanında erkeklerle rekabete girmemize verilen bir onay anlamına gelir...

...bazı mesleklerin “kadın meslekleri” olmaktan çıkması bile, özel alandaki cinsiyetçi işbölümünün değişmesiyle sağlanacaktır (Kaktüs, 1988, Sayı 1:11)

Ancak bu sloganın izinde, İkinci Dalga Feminist Hareketle, özellikle Batı’da feminist mücadeleyi alanın sorunlarına hapsetmeye, neredeyse “feminist açıdan politik olan yalnızca özel olandır” türünden bir yoruma kadar varıldığı da bir ger-

çeklik (Savran 2004). Feminizmin özel alanın politikasına indirgemenin, *politika-yı özel alana hapsetmenin* dönüştürücü bir etkisi olamayacağı, feminist politikanın özel alanla kamusal alanın bağına kurmak olduğunu vurgularken yaptıkları önerme: “*ev içindeki işbölümünün değişmesi için kadının kamu alanına katılması önkoşuldur*”. Bu önermeyle kadın hareketinin diğer eğilimlerinden nasıl ayrıştıklarını ifade etmeye çalışırken sosyalist hareketin geleneksel yaklaşımının izleri görünür.

Aynı biçimde, erkeğin kadın üzerindeki egemenliğinin özel niteliği, bu iki cins arasında gerçek bir toplumsal eşitlik kurma zorunluluğu ve bunun yolu, bütün bunlar, kendilerini ancak, erkekle kadın tamamen eşit haklara sahip oldukları zaman açık gösterecektir. O zaman görülecektir ki kadının kuruluşunun ilk koşulu bütün kadın cinsinin yeniden toplumsal üretime dönmesidir ve bu koşul karı-koca ailesinin, toplumun iktisadi birimi olarak ortadan kaldırılmasını gerektirir. (Engels, 1998: 88)

Bu noktada dikkat çekici olan feminist bir bilince sahip olmadığı, ev içindeki egemenlik ilişkisi ile buna bağlı cinsiyetçi işbölümünü sorgulamadığı ve mücadele etmediği sürece kadının toplumsal üretime katılması sadece çifte ezilme anlamına gelecektir. “*Kadınların çalışma yaşamına katılmasının ekonomik bağımsızlığa doğru atılmış bir adım*” olduğu ileri sürülen yazıda, aile kurumunun kadınların gelirlerinin denetimini, hukuksal olarak her zaman olmasa da, kültürel ve ideolojik olarak daima erkeğe –kocaya, babaya- verdiği göz ardı edilir. Keza kadınların çalışmaya başlamasının ekonomik bağımsızlığını sağlayacağına nesnel bir dayanağı olmadığı gibi siyasal mücadeleye katılmalarını sağlayacağına da bir garantisi yoktur. Modernite öncesi patriarkanın bazı biçimleri kadınları kamusal alandan dışlayarak ezerken, modern patriarka, özel/kamusal ikiliği sayesinde kamusal alanda içererek de ezilir. Böylece alanlar ayrılığı bir yanı sıra kadınların ev dışındaki ikincil konumlarını ve maruz kaldıkları baskıyı tanımlar, belirler (Savran, 2004: 114). Kaldı ki bu önermenin yapıldığı 1988 yılında yasalara göre kadınların çalışması hala koca iznine bağlıydı ve koca ailenin reisi olarak kabul edilmekteydi. Kamusal alanın modern biçimde yapılanmasında toplumsal cinsiyet kurucu unsurdu: Yurttaşlık hakkı ve mülkiyet ilişkileri cinsiyetçilikle maluldür. Modern özel/kamusal ikiliği patriarkayı bir kalıntı olarak değil, yeni biçimiyle oluşturucu bir unsur olarak içerir (Savran, 2004: 113). Günümüzde küreselleşme süreciyle birlikte, bir yandan esnek üretim biçimlerinin yaygınlaşması, ucuz kadın emeğine yönelim kadınların emek gücüne katılmalarını hızlandırırken kadınların özel alanda erkekler karşısındaki konumlarında bir değişiklik gözlemlenmez. Keza reel sosyalizm deneyimlerinde kadın istihdamının yüksek oranları anımsandığında –kamusal alanda, kapitalizme karşılaşılamayacak orandaki eşitlikçi düzenlemelere rağmen– kadınların siyasal mücadeleye ve feminist mücadeleye katılım oranlarında bir farktan söz etmek mümkün değil. Geleneksel aile ideolojisi içinde artı değer üretimi için çalışma, toplumsal kimlik ve toplumsal dayanışma yaratan bir emek türü olarak ifade

edilerek maskelenir. Kadınların kazançları aile içindeki iktidar ilişkilerini değiştirmeyecek yardımcı-ek gelir olarak kabul edilir (White, 1999: 41). Bu nedenle kadınların ev dışında ücretli emek gücüne katılmaları ilk etapta ancak yaşanan egemenlik ilişkisinin ezilen tarafı olarak güçlenmelerinin önünü açabilir. Aslında kadınların çalışma hayatına katılmasını bir önkoşul olarak belirtmelerine rağmen sonuçta yaptıkları toparlama özel yaşamı dönüştürme mücadelesinin kamu alanına yönelik kitlesel mücadeleyle bir arada gitmesi gerekliliğini vurgular ve özel alan-kamu alanı kopukluğunun kadınların kapitalist toplumdaki ezilmişliğinin temeli olduğunun altı çizilir. *Kaktüs*’ün yayın kurulunda yer alan Gülnur Savran da 2002 yılına geldiğinde özel alanla kamusal alan arasındaki bağlantıları kurmakla, kamusal alanda görünürlük kazanmakla yetinmeyip, kamusal alanın yeniden inşasını kendi politik olarak yorumlayan bir feminizme duyulan ihtiyaçtan söz etmektedir (Savran, 2004: 157).

“Biz Sosyalist Feministiz”, “kişisel olan politik” sloganının her özneliğin nesnel bir politik yönelim düzeyine yükseltilmesinin, cinsiyetçiliğin bütünlüklü tablosunun görülmesine engel olabileceği tespitini yapar. Tavrını “*tarafı olup, olaylara kadın bakış açısından bakıp, öznel-kişisel deneyimleri nesnel toplumsal ilişkilere bağlamak olanaklı*” diye açıklar. Diğer yandan kadınlığın yüceltilmesi tehlikesine karşı uyarıda bulunarak biyolojist/özcü yaklaşımlarla arasındaki mesafe açıkça ortaya konur.

Kadınlar dışında her şeyin kirlî ve kötü, kendi içine kapalı bir kadın dünyasının ise temiz ve iyi olduğu türünden bir yanlısamaya düşmemeliyiz...
...Analık, bakıcılık gibi, toplumsal işbölümünde bizim payımıza düşen işlere bağlı rolleri birer erdem haline getirmek, yalnızca cinsiyetçi toplumun işine yarar. (Kaktüs, 1988, sayı 1:12)

Kaktüs’ün de dikkat çektiği, İkinci Dalga Feminist Hareket’te etkili olan bu yaklaşım, son tahlilde, kadınların ezilmişliğinin nedenini biyolojik farklılığa indirirken, doğurganlığı yaratıcılık düzeyine çıkarır. Toplumsal cinsiyetin kuruluşuyla belirlenen “kadınsılık” mutlaklaştırılarak olumlanır. Kadınlar yaratır, besler büyütür, o zaman paylaşımcıdır, duygusaldır, şiddete daha az yatkındır gibi özcü bir anlayışa savrulur. Oysa neyin doğal olduğu ve doğal farklılıkların nelerden oluştuğuna ilişkin kavrayışımızın kendisi kültürel/ideolojik bir oluşum, toplumsal cinsiyete ilişkin kendimize özgü düşünüş biçiminin bir parçasıdır (Connel, 1998: 113). Özellikle feminizmin ilk yükselişe geçtiği dönemlerde kadın kadına politika yapmanın verdiği rahatlık, erkeklik ve güç imgesinin dayattığı davranış ve düşünüş biçimlerinden uzaklaşma kaygısı bu tür özcü/biyolojist yaklaşımları tetikler:

Erkekler başyapıtlar yaratırken kadınlar ne yapıyorlardı sorusunun basmakalıp yanıtını değiştirmek gerekir...
Bunu tersine çevirelim: Çocuk yaratıklarına göre resim yaratma gereksinimi yoktu kadınların...

Kadınlar kültür yaratıyorlardı çünkü sevgiden başlarını kaldıramıyorlardı. Kadınların sevgi erkeklerin iş için yaşadıkları herkeşçe bilinen bir gerçektir...
Kültürün tümüyle insanlığın erkek kesimi tarafından biçimlendirilmesine karşı erkekler gene de kadınlara ait duygusal yarıyı unutmamışlardır. (Firestone, 1993: 136-137)

Firestone’un bu tahlilinde de aslında kadınları doğa, erkekleri kültürle ya da kadınları duygu erkekleri akılla özdeşleştiren erkek egemen felsefe tarihinin izlerini görürüz. Kadınlığa atfedilen özelliklerin yüceltilmesiyle kadının erkek karşısındaki ikincilliği fikri çürütülmeye çalışılır. Ancak yüceltilen özelliklerin tarihsel olarak toplumsal cinsiyetin kuruluşuyla kadınlara atfedilen özellikler olduğu yadsınır. Kadınlık, felsefi düşüncenin doğuşundan beri, simgesel olarak aklın dışında kaldığı varsayılan şeylerle –tanrıçaların karanlık güçleriyle vs.- özdeşleştirilir (Lloyd, 1996: 22). Oysa toplumsal cinsiyet kavramı ile, kadınların maruz kaldıkları çeşitli tabiiyet ve baskı biçimlerinin dayandırıldığı, kadınlarla erkekler arasındaki bazı temel biyolojik kavramları üreten cinsiyetçi ideolojinin elindeki biyolojik determinizm silahını alınır (Savran, 2004: 234).

3.4. Bağımsız Kadın Hareketi

“Biz Sosyalist Feministiz”in bağımsız kadın hareketi bölümünde, bilinç yükseltme gruplarının, kampanyaların ve çok sesli çok parçalı türdeş olmayan kadın gruplarının oluşturacağı bir hareketin önemine dikkat çekilir:

Kadınların ayrı bir toplumsal grup olduğunu vurgulamıştık. Var olan bütün ezilen gruplar arasında dayanışmayı savunuyor ve önemli buluyoruz. Ancak, bizlerin ezilmişlik konularımızı kavramamız ve çözümler geliştirebilmemiz, salt bizim sahip çıkabileceğimiz bağımsız bir kadın hareketinin yaratılması ile mümkün olacaktır. Tek tek kadınlar olarak yaşadığımız ve cinsiyetimizden kaynaklanan kadınlık sorunları ezilmemizin ortak paydasını ve bir bütün olarak bizleri birleştiren temeli oluşturuyor. Doğduğumuz günden başlayarak öğrendiğimiz ortak kadınlık rollerinin, bizim ezilmemizin hem ifadesi olduğunu, hem de ezilmişliğini gizlediğini düşünüyoruz. (Kaktüs, 1988, Sayı 1:12)

Kadın kurtuluş hareketinin temel karakteristik özelliği ve devrimciliğinin göstergesi hareketin bağımsızlığıdır. Kuşkusuz farklı mücadelelerle –sınıf, gençlik, ulusal ve/veya ırkçılık karşıtı, savaş karşıtı hareketler- bağlantı halinde ve iç içe geçmiş taleplerle politika yapacaktır ancak kendi öz dinamiklerine, taleplerine ve örgütlenme formlarına sahip olması gerekir. Bağımsız bir kadın hareketi, savaş karşıtı hareketlerin, sendikaların, sosyalist grupların ya da ulusal hareketlerin bir kolu, gelişimini bu hareketlerin evrimine bağlayan bir örgütlenme olarak var olamaz. Kadınlar kendi mücadelelerini kendi bildikleri biçimde, hiç kimsenin taban örgütü olmadan örgütleyeceklerini ilan ederler (Waters, 1997: 24). *Kaktüs*’ün Bağımsız

Kadın Hareketi’ne ilişkin çizdiği çerçevede ise, “*feministler, Bağımsız Kadın Hareketi içinde var olacak ve hareketi kendi talepleri doğrultusunda ikna etmeye çalışacaklar. Ancak feministler ve Bağımsız Kadın Hareketini oluşturan kadınlar arasında her durumda bir özdeşlik kurmak olanaksız. Kadın hareketi içinde feminist olmayan kadınlar da olacaktır*” (Kaktüs, 1988, sayı 1:13) denmektedir. Burada kadın kurtuluş hareketiyle bağımsız kadın hareketi arasında bir ayırım açıkça olmasa da ortaya konmakta ve feministlere kadın hareketini ideolojik ve politik olarak etkileme misyonu verilmektedir. Ancak o dönemde kurulan kadın örgütlerine baktığımızda bağımsızlık kavramından ne anlaşıldığının muğlak kaldığı düşünülebilir.

Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği (AKKD) ve Kadın Kültür Evi bağımsız feminist örgütler olarak kurulurlar. Kapılarını tüm feministlere açık tutmalarına rağmen çekirdek kadrolar aynı sol gelenekten gelen –Aydınlık ve TKP- kadınlardan oluşmaktadır. Demokratik Kadın Derneği’nde (DKD) Direniş, Devrimci Yol ve Kurtuluş grubundan kadınlar, bir aradadırlar. Aralarında kendine feminist diyenler de vardır. Örgütsel bağımsızlığın yanı sıra feminist bilincin yükseldiği yıllarda kuruldukları için görece politik bağımsızlık da söz konusudur Demokratik Mücadelede Kadın Derneği (DEMKAD) ise reel sosyalizmin kadın politikalarını benimsemekte, ideolojik, politik ve örgütsel olarak “Yeni Çözüm” çevresine bağlı kalmaktadır. Kısacası “*Feminist*” ve “*Kaktüs*” dergileri haricindeki ayrı kadın örgütlenmeleri, farklı kadın ezilmişliklerine cevap üretmek ya da farklı feminizm anlayışlarına sahip olmaktan çok eski veya mevcut sosyalist aidiyetler temelinde kurulmuş kadın örgütleridir. *Kaktüs* ve *Feminist* pratik politikanın yanı sıra kuramsal ve politik çerçeve oluşturmak yönünde de çaba harcarken diğer örgütlenmeler esas olarak güncel pratiğe ilişkin politikalar üretirler (Filiz Karakuş ile Söyleşi 2006; Ovidia, 1994). Ortak bir toplumsal mücadele deneyiminden gelen, bir kısmı örgütsel bağlarını korumaya devam eden kadınların nasıl bir ideolojik politik bağımsızlığa sahip olabileceklerine ilişkin bir açıklık söz konusu değil. Kuruldukları yıllarda feminist hareketin sahip olduğu yükseliş ivmesi ve prestiji, sosyalist grupların “bağımsız” kadın örgütlerine ve bu örgütlerdeki kadın arkadaşlarına müdahalesinin önünü kesse de, verili kısıtlı deneyimlerin bu örgütlenmeleri de içeren bir bağımsız kadın hareketi kuramsallaştırması yapılması için nasıl yeterli olabildiği tartışmalıdır. Zira o yıllarda feminizmin etkisi sosyalist gruplarda kadınlarla erkekler arasında da yeni mücadele alanları yaratırken feminist hareketin inişe geçtiği yıllarda sosyalist erkeklerin bu kadınlar karşısında kaybettikleri mevzileri kazanmaya çalışacakları tüm dünyada yaşanan deneylerde gözlemlenir.

Kadın kurtuluş hareketinin/feminizmin özgün örgütlenme modeli bilinç yükseltme grupları da bağımsız kadın hareketinin bileşenlerinden biri olarak tanımlanır,

Kadın erkek ilişkileri sevgi bağları ile örülmüş ilişkiler, ama öte yandan kadınlar bu ezilmişliğin çoğu yönlerini yalıtılmış bir biçimde yaşıyorlar. İşte

bilinç yükselme gruplarında kadınların tek başlarına göğüslemek zorunda kaldıkları baskılar tartışılıyor ve böylece her bir kadının bireysel sorunu olmaktan çıkıyor. Bu küçük gruplarda yaşadıkları deneyimler, kadınların bir toplumsal grup oldukları bilincine varmalarında çok önemli. (Kaktüs, 1988, sayı 1: 13)

Genişlemekten çok derinleşme perspektifiyle oluşan bilinç yükseltme grupları özel alanın politikleşmesi kavramının kaldıracı rolünü üstlenirler. Bilinç yükseltme grupları öncelikle dönüşüm gruplarıdır. Geniş katılımlı bir hareketin inşası için kadınların örgütlenmesi gerekir. Bilinç yükseltme grupları ise bu örgütlenmelerin ilk buluşma noktaları olur. Tartışmalarda hiyerarşik olmayan bir model yaratmaya çalışılırken bir anlamda feminist hareketin en önemli örgütsel normu da oluşturulur: Hiyerarşi karşıtlığı (Hooks, 2000). Ancak bileşimleri açısından türdeş olmaları özel alanın politikleştirirken kadınların farklı ezilmişliklerinin özel alandaki tezahürlerini göz ardı etme tehlikesini içinde barındırır. Türkiye’deki feminist hareketin örgütlenme deneyimindeki bilinç yükseltme grupları farklı kadın kesimleri arasında pek de yaygınlaşmaz. Ağırlıklı olarak üniversite görmüş, aydın kadınlar bir araya gelir. Kadınlar bu dönemde sık sık bir araya geldikleri için her toplu kadın sohbeti adeta bilinç yükseltme gibi yaşanır. Bu konuşmalarda genellikle koca, sevgili, cinsellik bağlamındaki yaşanmışlıklar dillendirilir. İradı olarak kurulan bilinç yükseltme grubu azdır. Hemen hepsi sosyalist geleneklerden gelen kadınların bu sohbetlerinde “devrimci eğitim ve devrimci ahlaka”, kuşkusuz, eleştirel göndermeler yapılmasına rağmen, esas olarak “biz kadınlar nasıl yaşıyoruz” sorgulanır. Bu yıllarda bilinç yükseltme gruplarında derinleşerek cisimlendirilen kadın deneyimlerinden yola çıkan kampanya önerileri söz konusu değildir (Filiz Karakuş ile söyleşi, 2006). Aslında tüm dünyadaki bilinç yükseltme grubu deneyimleri feminist bilincin ilk yükselmeye başladığı dönemler dışında politika üreten örgütlenmeler olarak kalıcılığı ve başarısı tartışılan bir model olur. Bilinç yükseltme kavramı acıyı-öfkeyi dillendirme denilen Çin devrimci uygulamasına kadınların getirdiği bir yorumdur. Çin’de şiddet yoluyla bastırılan ve yoksulluk içinde yaşayan köylüler yazgılarını dillendirdiklerinde, bu yazgının doğal olduğu yanılmasından kurtulma yolunda ilk ciddi adımı atmış oluyorlardı. Ancak gerek Türkiye’de yaşanan deneyimlere gerekse dünyadaki örneklerine baktığımızda bilinç yükseltme gruplarının sık sık bir su değirmeninin kısır döngüsüne düştüklerini görürüz. Bireyden yola çıkıp gruptan geçerek yine bireye geri dönerler. Yalnız kadınlar evden çıkmış ama çoğu yeniden eve dönmüştür. Bu gruplardaki kadınlar bilinç yükseltmenin politika geliştirmeye yaraması gerektiğini, kendi başına amaç olmadığını kavrarlar. Ama niteliksel bir sıçrama/dönüşüm yaratmayı beceremezler. Aslında özünde orta ve üst sınıf kadınlara uygun bir yöntem olduğu ve bu kadınların bireysel gelişim olanakları sayesinde gruplar içinde üstünlük elde ettikleri sık sık gözlemlenir (Mitchell, 1985: 93).

“Biz Sosyalist Feministiz”, farklı örgütlenme biçimlerini, kadınların kadınlık durumlarını/kadın ezilmişliğini farklı yaşamalarıyla açıklar,

Feminizmin çeşitli örgütlenme biçimlerine sahip olması kadınların nesnel konumlarından kaynaklanıyor. Yukarıda kadınlar arası birliği oluşturan temel ortak ezilmişlik olduğunu söyledik Şimdi ise kadınlar arasında bir çeşitlilik ve farklılık olduğunu vurgulamak istiyoruz. Feminizm ve örgütlenme biçimleri, bu çelişki yani birlik/çeşitlilik üzerinde yükseliyor. Kadınların cinsiyetlerine bağlı kimlikleri, bu kimliği tamamlayan ırk, sınıf, din, yaş gibi öğelerle birlikte oluşuyor. Aynı dinlerden, sınıflardan, kültürlerden olmamız, her birimizin kendi kadınlık konumuna vereceği yanıtları belirtiyor...

Bölünmüşlüğümüzü görmezden gelmek, genel olarak kadınlar arası bir özdeşliği varsaymak, dolayısıyla Bağımsız Kadın Hareketi’ni tek bir politik birlik içinde eritmek, bizi, sekterlik dışlayıcılık ya da eylemsizlik gibi açmazlara götürebilir. Bağımsız Kadın Hareketi’nin çok parçalı, çok sesli, türdeş olmayan kadınların oluşturacağı bir hareket olacağına inanıyoruz. Bu anlamda farklı grupların uygulayacağı politikalar arasında farklılıklar olması da kaçınılmaz.(Kaktüs, 1988, sayı 1: 13)

Farklı kadın kimliklerine sahip olmanın kadınların özel alandaki koşullarını da farklılaştıracağını tespit eden bu yaklaşım, esas olarak İkinci Dalga Feminist Hareket’in batıda ilk ortaya çıktığı yıllarda düştüğü yanılığın uzak durulduğunun göstergesi. Tek tip bir kadın ezilmişliğinin mümkün olamayacağı gibi, farklı kadın politikalarının da bu bağlamdaki meşruiyeti ifade edilir.

Çünkü feminist teori uzun bir süre genelleştirilmiş bir teorisinin temeli olarak kadınların ortak deneyimi ve maruz kaldıkları ortak baskı üzerinde yoğunlaşmıştı. Ama bu yoğunlaşma ilginç biçimde kadınlar arası ortaklıktan çok çeşitli farklılıkların vurgulanmasına ve kadın kavramının hiç de homojen, birleşik bir kavram olmadığının ortaya konmasına yol açtı. Bir zamanların rahatlatıcı ve sıcak “kızkardeşlik” kavramına inanmak artık eskisi kadar kolay değildi.(Berktay, 1998: 7)

Burjuva kadın ile işçi sınıfından kadının özel alanların farklı biçimlerde inşa olur. Ezilen ırklardan ve uluslardan kadınların gerek ezen ırk ve uluslardan kadınlarla ilişkileri gerekse kendi özel alanlarında erkeklerle yaşadıkları ilişkileri soyut bir toplumsal cinsiyet kategorisiyle tariflenemeyecek kadar karmaşıktır. Özellikle heteroseksizmin yarattığı kadın imgesi, kadınların kamusal alandaki görüngüsünü tek eşli aile kavramında irdelenmesine neden olurken, lezbiyen kadınların kamusal alandaki görünmezlikleriyle ilgilenmezken, özel alandaki farklılıklarını yok sayar. 70’lerde kadınlarla erkeklerin farklılıklarına yoğunlaşan feminizm 80’lerde, gerileme döneminde, kadınlar arası farklılıklara yönelir. Siyah ve Üçüncü Dünya’dan kadınların başlattığı eleştiri lezbiyen ve işçi sınıfından kadınlardan destek bulur (Bora, 2005: 41). İkinci Dalga Feminist Hareket beyaz ve orta sınıf olmakla eleştiriliyordu. “Birinci Dalga Feminizm” var olduğu tarihsel süreçte sadece ırk ayrımı

mı sorununda değil sermaye ve sınıfsal ilişkiler bağlamında ki tutumu nedeniyle de daralır. Güncel kadın hareketi her ne kadar ilk yıllardan farklı olarak etnik ayrımcı ve ırkçı değer yargılarından ve tek gündeme odaklanarak politika yapma yöneldiğinden sıyrılmış olsa da, aynı Birinci Dalga Feminist Hareket gibi, bileşimini oluşturan kadınların ait oldukları orta ve üst orta sınıf konumlarına eleştirel bir mesafede bulunma anlayışını koruyamaz (Epstein, 2001).

Kadınlar arası farklılıkların görmezden gelinerek yeniden üretilmesi hatta kadınlar arası iktidar ilişkilerinin feministler arasında da filizlenir olmasını engelleyen, farklı ezilmişliklerin farklı öncelikler ve farklı örgütlenmeleri meşru kılacığı anlayışına rağmen, Kaktüs’ün de Batı etkisini kıramadığını söylemek mümkün. 1988 yılında devletin, halkın ve tüm toplumsal muhalefetin ve demokrasi güçlerinin gündemine boylu boyunca giren, sosyalist hareket nezdinde ulusal sorun olarak yer alan Kürt sorununa ilişkin bir gönderme yoktur. İster etnik sorun ister ulusal sorun olarak anılsın yazıda kadınların farklı kadın ezilmişliklerini sayarken Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında yaşanmayan bir farklılık kategorisi olan ırktan bahsedip etnik/ulusal farklılıktan bahsetmemiş olması bir yerleşme/yerleşme sorunu olarak görülebilir. Aslında batıda uzun zaman önce görünür hale gelen lezbiyen kadınların da farklılıklar sıralamasında kendilerine yer bulamayışları yazıdaki farklılıklar vurgusunu soyutluğunu gösterir.

Farklılıklar ve ayrı örgütlenmeler bağlamındaki bir diğer sorun hangi hareketin hangi bileşenleri içermesi gerektiğine ilişkin kavram ve tanım karmaşasıdır. Bu noktada yaşanan sorun mevcut olanın mı kuramsallaştırılacağı, kuramın mı mevcuda uydurulacağı yönündedir? Kesin olan ise kuramsal olan ile mevcut olan arasındaki ayrımın netçe tanımlanmadığıdır. “Bağımsız Kadın Hareketi” alt başlığında önce kadın kurtuluşunu hedefleyen bir hareketin bağımsızlığının önemini ifade eder -ki yazının bütününe bakıldığında kadın kurtuluş hareketi kavramının feminizm yerine kullanıldığı düşünülür.- Ardından bilinç yükseltme gruplarının feminist harekete özgü olduğu vurgulanır. Bir sonraki paragrafta bilinç yükseltme grupları kitlesel kadın örgütleriyle birlikte bağımsız kadın hareketinin bileşeni olarak sayılır.

Feminizmin, farklı kadın ezilmişlikleri nedeniyle farklı kadın örgütlenmelerine sahip olmasının meşruiyetini ifade ettikten sonra bağımsız kadın hareketinin tek bir potada eritilmesinin sekterlik olacağı söylenir. Devamında ise feministlerin bir politik eğilim olarak bağımsız kadın hareketi içinde yer alıp hareketi etkilemeye çalışacağını açıklanır. Bu bağlamda, Bağımsız Kadın Hareketi bileşenlerinin, kadın kurtuluşuna ilişkin farklı politik/ideolojik yaklaşımlara sahip örgütlenmelerden (feministler, sosyalistler, anarşistler) mi oluşacağı, yoksa feminist hareketin bileşenlerinden, bilinç yükseltme grupları, feminist dernekler, feminist dergiler ve çevreleri, diğer feminist platformlar, tek tek feministler ile diğer kadın örgütlerinden mi (sosyalist kadın örgütleri, sendikaların kadın organları vs) oluşacağı belirsiz kalır. Somut gerçeklik ise, daha önce belirttiğimiz gibi, esas olarak sosyalist hareke-

te ait aidiyetlerle bir araya gelen kadınların kurduğu örgütler (DKD, DEMKAD), yine geçmişe ait aidiyetlerin etkisiyle bir araya gelen kadınların kurduğu feminist, hiyerarşik olmayan kadın örgütleri (AKKD, Kadın Kültür Evi) ve ideolojik- politik çerçevesi belli bir feminizm anlayışı çerçevesinde gruplaşan/platformlaşan feminist gruplar (*Feminist* ve *Kaktüs* çevreleri), tek tek feminist ve sosyalist kadınlar, kimi sosyalist gruplardan kadınlar şeklindedir. Bu bileşime baktığımızda ise farklı kadın kurtuluşu perspektifine sahip olunması sebebiyle bir bölünmeden (farklı feminizmler, sosyalistler) bahsetmek mümkün olmasına rağmen farklı kadın ezilmişlikleri temelinde bir örgütlenmeden bahsetmek mümkün değil. En azından 90’lı yıllarla birlikte Kürt kadınları bağımsız örgütlenmelerini başlatana dek!

Kampanyalar, şu veya bu nedenle çok bileşenli bir yapı olan bağımsız kadın hareketinin ortak, somut hedefler doğrultusunda hareket/mücadele etmesini sağlayan birliktelikler olarak tanımlanır. Hiyerarşiye izin vermeyen esnek ve geçici yapıları kampanyaların somut sorunlar etrafında en geniş kadın katılımına olanak tanıyacağı ifade edilir. Bugün karşı küreselleşme hareketlerinin uluslararası ölçekte güçlü bir alternatif ses çıkarmasına olanak veren kampanyalar da, aynı bilinç yükseltme grupları gibi, feminist politikaya ait özgün politik araç/modellerden biridir. Feminist hareket kendi mücadele biçimlerinin oluşumunda hiyerarşi, eşitsizlik ve çoğulculuk bağlamında son derece hassas örgütlenmeler yaratır. Kampanyalar da bu hassasiyetin ve kapsayıcılığın ürünüdür. Ki feministler sosyalistlerin örgütlenme biçimlerine ilişkinde kimi önemli sezgiler/eleştiriler geliştirirler. Üstelik yine hedef aldığı baskının niteliğinden ötürü, feminist hareket politikanın kapsamını radikal olarak genişletir ve politik mücadeleye katılanların bileşiminde ve katılım biçiminde önemli değişiklikler yaratır (Wainwright, 1984: 24). Sosyalistler arasındakinden farklı olarak güç ilişkilerine, azınlık çoğunluk hesabına, yöneten–yönetilen, karar alanlar-uygulayanlar ikiliklerine dayanmayan çok sesli, uzlaşmaya, gönüllü geri çekilmeye dayalı, geçici ama sürecin nasıl örgütlendiğine somut sonuç kadar odaklanan politika üretme biçimleridir kampanyalar.

Kampanyaların özgül hedefi ne olursa olsun her durumda bu somut hedef bir bütünün parçası olarak tahlil ediliyor ve sloganlar bu çerçeve içinde oluyordu. Erkek dayağını, diyelim Türkiye toplumunda yaygın olduğu ileri sürülen genel bir şiddet olgusundan ayırarak ele almanın da, işyerinde ya da sokaktaki cinsel tacizi ailede, yakın ilişkiler içinde süregiden cinsel tacizle bağlantısı içinde ele almanın anlamı da aynıydı. Yaş, eğitim, meslek, dil, din, etnik grup, ulus, ırk, sınıf vb. bakımından çok önemli farklılıklara sahip olmalarına rağmen, kadınların erkekler tarafından sistematik bir biçimde ezilen bir toplumsal grup oluşturduklarının vurgulanması... Sözü ettiğimiz eylemler, kadınları içinde buldukları bölünmüşlükten çıkarıp, onları politik alana toplumsal bir özne olarak çıkarıyordu. Başka bir deyişle kadınların kendi aralarındaki çeşitli farklılıkların ötesindeki birliğini ortaya koyuyordu. (Savran, 1994 : 84-85).

3.5. Sosyalist Feminizm

“Biz Sosyalist Feministiz”in bu bölümüne kadar “nasıl ve neden feminizm” sorusuna yanıt verildiği, bu bölümde ise “neden sosyalist feminizm”e yanıt verileceği ifade edilir. Politik bir tutarlılık için hem diğer feministlerle farkın hem de diğer Marksistlerle farkın berraklaştırılması gerekmektedir (Ehrenreich, 1997). Kuşkusuz üretilen bu yanıt yazarların nasıl bir sosyalizm anlayışına sahip olduklarından bağımsız algılanamaz. Zira sosyalist hareketin tarihine bakıldığında emek sermaye çelişkisi dışındaki ezilme/sömürü/çelişki alanlarına ilişkin yaklaşımlar bizzat sosyalizm kavrayışı temelinde belirlenmektedir. Reel sosyalizm pratiklerinin yegâne sorunu kadınların ezilmişliğini ortadan kaldıramamasının olmadığı, *Kaktüs*’ün yayımlanmaya başlamasından bir yıl sonra 1989’da Berlin Duvarı’nın yıkılışıyla tarihsel olarak ispatlanır. Kaktüs’ün yayımlandığı 1988 yılında, önceden sosyalist hareket içinde yer alan ancak gerek Türkiye’deki sosyalist mücadele geleneği içinde gerekse reel sosyalizm deneyimlerinde kadınların ezilmişliklerine yeterli cevabın üretilmediğini düşünen çok sayıda kadın kendilerini sadece feminist olarak tanımlamayı uygun bulur. Örneğin *Feminist* dergisini çıkaran kadınların da neredeyse hepsi sosyalist hareket içinde yer almışlardır ya da almaya devam ederler ancak kendilerini sadece feminist olarak tanımlar ve sosyalist feminizmle ayrımlarının altını çizerek. Keza dünyada da sosyalizm anlayışları mevcut sosyalizm deneyimlerinden farklı olanlar da reel sosyalizmle ayrımlarını belirginleştirirler.

Erkek egemenliğinin olduğu yerde sosyalizm olamaz. Zira tanımı gereği gerçek sosyalizm kapitalizmde var olması mümkün olmayan insan ilişkilerinin tesisi demektir. Devrimci Troçkist feminizm sınıfın en çok ezilen kesimlerinin devrimin en kararlı unsurları olduğunu ifade eder. Yani işçi kadınlar özellikle de beyaz olmayanlar. Ki bu da sosyalizmle feminizmi yan yana getiren kuramdır. (Wong, 1997: 209)

Gülnur Savran kendisine sosyalist feminist demesinin sosyalizm anlayışıyla bağlantısını şöyle ifade eder: “O toplumlara biz sosyalist toplumlar demiyoruk, geçiş toplumları, bürokratikleşmiş işçi devletleri diyorduk. Sosyalizmin deneyimleri bunu [kadınların kurtuluşunu-H.O.] gayri mümkün kılmıştır diye düşünmüyorduk çünkü sosyalizmin dünyada gerçekleşmediğini düşünüyorduk. Hala da öyle düşünüyorum ama o sıralarda Marksizm’in cinsiyet körü olduğu tahlilim geliştirdi. İlerleyen yıllarda Marksizm’e yönelik eleştirim geliştirdi, o zaman o kadar gelişmemişti. Şimdi daha feministleştirdim diyebilirim” (Gülnur Savran ile Söyleşi 2006).

Feminizmin tek başına kadınları kurtuluşunu neden mümkün kılamayacağını bütünlüklü bir toplum projesine sahip olmamasıyla açıklanırken kadın ezilmişliğinin diğer toplumsal eşitsizliklerle ilişkisi şöyle ifade edilir:

Bir kadın yalnızca kadın değil aynı zamanda işçi ya da patron, Müslüman ya da Hıristiyan, genç ya da yaşlı, evli ya da bekârdır. Kısacası bir kadını tanımlayan yalnızca cinsel kimliği değil, bunun yanı sıra toplum içindeki

farklı konumlara denk düşen farklı toplumsal kimliklerdir. Öyle ki, kadınlık durumunun birleştirdiği kadınlar, toplumsal yaşamlarının diğer alanlarında birbirleriyle çelişen çıkarılara, önceliklere de sahipler. Tam da bu nedenle farklı toplumsal konumlardaki kadınların feminizm anlayışlarını diğer toplumsal kimlikleriyle ilişkilendirmeye tutarlı hale getirmeye çalışmaları kaçınılmaz. (Kaktüs, 1988, Sayı 1: 14)

Bu ilişki farklı feminizmlerin temeli olarak tespit edilirken, örtük biçimde –bilinçli ya da bilinçsiz- de olsa farklı feminizmlerin kaynağına sınıfsal farkların konduğu görülebilir. Zira çelişen çıkarlar vurgusu sayılan kadınlık durumları içinde sadece işçi ve patron arasında söz konusudur. Ancak ortak mücadele bağlamında ortak/farklı çıkarlar sorununu kavramlaştırmak gerekir. Kadınların sınıflara bölündüğü yaklaşımı kadınların kapitalist sistemle farklı ilişkiler içinde olduklarını iddia eder. Bazıları ölesiye çalışır, bazıları az bazıları daha çok sömürülür. Bazı kadınlar ise bu durumdan açıkça yararlanır hatta bizzat sömürür (Ramazanoğlu, 1998: 147).

Yazının son bölümünde neden sosyalist feminizm sorusuna iki maddede açıklama getirilir: Sosyalizmin olanakları ve feminizmin eksikleri,

Sosyalizm her türden toplumsal ezilmeye ve sömürüye karşı çıkan bir ideoloji ve toplumsal proje olarak feminizme açıktır. Her türden toplumsal eşitsizliğin yok edildiği bir toplum projesi, cinsler arası eşitsizliğin de yok edilmesini gündeme getirir... Biz sadece feminizmin sosyalizmsiz olamayacağını değil sosyalizmin de feminizm olmadan tam olarak gerçekleşemeyeceğini düşünüyoruz... ...Feminizmin toplumsal projesi yok; somut kurumlarda yaşanan yaygın iktidar ilişkilerini sorguluyor ama siyasal iktidarı hedeflemiyor. Kadınların kurtuluşunu bir iktidar değişikliğinden ve toplumsal projeden bağımsız düşünmediğimiz ölçüde hem böyle bir projesi olan hem de feminizme açık bir sosyalizmi savunuyoruz. (Kaktüs, 1988, sayı 1: 15-16)

Sosyalizmin “bütünlüklü bir toplumsal proje”, “iktidar değişikliği” gibi kavramlarla ifade edilmesinin Marksizm açısından sorunları bir yana, feminist mücadelenin gelişme dinamiklerini sosyalist harekete bağımlı kılınır. Sosyalist feminizm bir bütünü değil, devrimci bir feminizmin neye bağlı olduğunu tanımlar hale gelirken feminizm tamamlayıcı unsur gibi ifade edilir.

Bu sosyalist feminizm kuramsallaştırması çerçevesinde eşitlikçi feministlerle ayırım cinsiyetçiliğin sadece ideoloji düzeyinde olmadığı ve tek başına kamusal alandaki kazanımlarla ortadan kalkmayacağı belirtilir. Radikal feministlerle ayırım ise mücadeleyi erkeklerle kadınların özel alandaki mücadelesiyle sınırlamaktan çıkarmak olarak değerlendirilirken radikal feministlerin, patriarkayı bir sistem, özel alanın kamusal alandaki izdüşümleriyle bir bütün, olarak değerlendirdiği göz ardı edilmiş denebilir.

Yazının son cümlesinde ise sosyalist feminist gelecek tasavvuru “erkeklerle kadınların farklı ama eşit bir biçimde tanımlanması” diye ifade edilir.

4. Kaktüs’ün Sonuçları

80’li yıllarda yükselişe geçen feminist hareketin 90’lardaki sonuçlarıyla temel politik perspektifini *Kaktüs*’ün belirlediği sosyalist feminizmin sonuçları ve yarattığı etkiler birebir örtüşmez. Bu yüzden bu sonuç bölümünde esas olarak sosyalist feminizmin etkilerini tartışmak hedefleniyor. *Kaktüs*’ün etkilerini ve sonuçlarını değerlendirirken bir bütün anlamında yaşadığımız coğrafyadaki kadınların hayatlarında ne gibi değişiklikler yaptığından çok, toplumsal muhalefet, feminist hareket, sosyalist hareket ve sosyalist feminizmin ön şartı özel mülkiyete son verecek kesimler/sınıf hareketi üzerindeki etkilerini –kuşkusuz en geniş kesimleri etkileyen örnekler üzerinden- ve sonuçlarını değerlendirmek gerekiyor.

1995 seçimlerinden sadece 14 ay sonra alınan 28 Şubat kararları, Refah’ın birinci parti olarak iktidara ortak olmasının Türkiye’deki siyasal dengeler üzerindeki etkilerinin sonucu olur. Bu anlamıyla 1995 seçimleriyle Türkiye’nin siyasal ortamındaki belirleyici rollerini ispatlayan Kürt sorunu ve siyasal İslam, tüm toplumsal muhalefetle birlikte kadın hareketinin tartışmalarının da gündemini belirleyen temel aktörler haline geldiler. Siyasal İslam’ın en önemli mevzi savaşı olarak kabul ettiği türban sorununa yaklaşım 1980’lerin feminist hareketinin ayrımlarından çok daha farklı kuramsal ve politik ayrımları ortaya çıkardı. Feminist hareket türban sorununda ayrışırken, 80’lerin radikal-sosyalist feminizm ayrımıyla dolaylı ya da dolaysız bir bağ kurulmaz. Diğer yandan Türkiye’deki kadın hareketinin ve feminist hareketin diğer bileşenleriyle yan yana geldiklerinde, Kürt kadın olmaktan kaynaklı ezilmişliklerin yeterince dikkate alınmadığı eleştirisi de söz konusudur. Bir anlamda siyah kadınların Amerika’da yaşadıkları farklılaşma/ötekileşme olgusu yaşanmaktadır(Acker, 2001).

...Teorik boyutunu araştırırken, Siyah Feministler’le örtüştüğümüzü gördük; beklentilerimiz, taleplerimiz, yaşadıklarımız çok paraleldi onlarla. (Canaan, 2005: 228)

Aslında gerek türban sorununda gerekse Kürt Kadın Hareketiyle ilişkiler bağlamında feminist hareketi ayrıştıran temel argümanlar radikal-sosyalist feminizm ayırımından çok militarizm, Kemalizm, kamusal alan, farklı kadın kimlikleri ve tercihlerine ilişkin yaklaşımlardaki farklılıklarla belirginleşir. Bu anlamıyla *Kaktüs*’ün kadın hareketinin/feminist hareketin toplumsal mücadele içindeki ve Türkiye’nin siyasal konjonktürüne etkilerini/tepkilerini de 1995 yılındaki seçimlerle sonlandırmak anlamlı olur.

Somut olarak kamusal alandaki kadın emeği üzerine sürekli politika üretilmesi, kampanya örgütlenmesi söz konusu olmamakla birlikte, feminizmin/sosyalist feminizmin etkileri, sınıf mücadelesinin aktif kadınlarının mücadele alanlarını, kadın ezilmişliğini yeniden tanımlayarak örgütlemeye girişmeleriyle, sonuçlanır. İlk etkiler sendikalaşma mücadelesini başlatan, çoğunluğunu/hemen hepsini, sosyalistlerin oluşturduğu Eğitim-Sen sürecinde görülür. Eğitim-Sen ana tüzüğünde kadın üyelerin özel

sorunlarına eğilmekten söz edilir. Bugün için çok dar ve yüzeysel bir anlam ifade etse de, 1990 yılında sosyalistlerin kurduğu bir sendikada emekçi kadınların emekçi kimliklerinin dışında kadın olmaktan kaynaklı sorunları olduğunun kabulü anlamına gelen bu cümle, sendikal alana feminizmin gölgesinin ilk düşüşü sayılabilir (Eğit-Sen Tüzüğü, 1990). İlerleyen yıllarda, sınıf mücadelesini öne çıkaran kamu çalışanlarının kurduğu sendikaları çatısı altında toplayan konfederasyonlaşma süreciyle ortaya çıkan KESK-Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu, 1. Genel Kurulu’nda (16-17-18 Ağustos 1996) her alanda kadınlara pozitif destek sağlanması kararı alır. KESK genel kurulların ağırlıklı delege bileşiminin, sosyalist grupların alana ilişkin politik yönelimlerine göre bir dağılıma sahip olduğu düşünülünce, bu kararı sosyalistlerin kamu çalışanları alanındaki örgütlenmelerinde görülmeye başlanan feminizm etkileri olarak yorumlamak yanlış olmaz. Açıkça pozitif ayrımcılık kavramının kullanılmasına rağmen kabul edilen önerenin maddeleri feminizmin temel argümanlarının meşrulaştığını ispatlamaktadır:

- 1-KESK Kadın Sekreteriyasının KESK’e üye sendikaların iç hukukuna uygun olarak kadın komisyonlarıyla eşgüdümlü biçimde çalışabilmesi için etkinliklerinin ve birikimlerinin sürekli kılınmasını sağlamak;
- 2-Önümüzdeki dönemde MYK ve GYK’da kadın üyelerin sayıları oranında temsil edilmelerinin olanaklarını yaratmak;
- 3- Kadınlar arasında bilgi ve deneyim aktarımı sağlayacak, kendilerini ifade etmelerine olanak tanıyacak, kadın sorunlarının tartışıldığı ve önerilerini içerecek düzenli bültenler çıkarmak;
- 4-İşyerlerinde ve aile içinde şiddet uygulanmasını ve cinsel tacizi disiplin suçu olarak benimsemek ve bunlara yönelik kampanyalar düzenlemek;
- 5-Kadın kurultayları ve kadın eğitim çalışmaları düzenlemek;
- 6-Sendikal çalışmalara ve toplu sözleşme süreçlerine kadınların katılımını sağlayacak önlemler almak;
- 7-KESK olarak sendika şubelerinde çocuk odaları oluşturma çalışmalarını teşvik etmek. (Pazartesi, Eylül 1996, Sayı 18: 8)

Alınan kararlar, kadın emekçilerin özel alanda, çalışma yaşamında ve sendikal faaliyet içerisinde erkeklerden farklı koşullarda var olmaları nedeniyle, bağlı oldukları sendikaların hiyerarşisi dışında konfederasyon genelinde yatay olarak ilişkilenebilirler gerektiğini ifade etmektedir.

Feminist hareket ilk etkilerini ağırlıklı olarak dünyayı değiştirebileceğine inanan üniversiteli, muhalif, ama çoğunlukla bağımsız genç sosyalist kadınlar nezdinde göstermeye başlar. Değişik üniversitelerde (özellikle büyük şehirlerde) feminist genç kadınlar örgütlenmeye başlarken, kendilerini sosyalist olarak tanımlayanlar için, Kaktüs’ün sağladığı altyapı, açıkça belirtilmese de, bir çıkış ve meşruiyet noktası bulmalarını olanaklı kılar. Bu eğilimin en önemli örneklerinden biri de ağırlıklı olarak Boğaziçi Üniversitesi öğrencilerinin oluşturduğu feminist grubun çıkardığı, *Sol Feminist Martı* olur.

Sol Feminist Martı, “Çıkarken” yazısında feminizmle, mülkiyet, aile, devlet, sermaye gibi olgular ve kurumlar arasındaki ilişkiyi sosyalist feminist bir perspektifle açıklar:

Neden mi Martı? Çünkü martı özgürlüğünü mavi göklerde kanat çırparken geride kaybedecek hiçbir şeye sahip olmamasından alıyor. Biz de özgürlüğün ancak mülksüzlükten geçtiğini bildiğimiz için seçtik martıyı. Feminist ütopyamızda özgür bir toplum ancak martılar gibi umarsız ufuklara uçtuğumuzda gerçekleşecek. Henüz martı değiliz... Çünkü taşınır/taşınmaz bir sürü eşyamız var... Oysa martılar sıcak dumanları tüten bacaların aslında hiç de ‘kutsal aile’leri temsil etmediğini bilirler... Baba, koca, sermaye, devlet vb. gibi bir reis’e tabi olup nasıl kafalarına göre takılabilir martılar! Çatılara birer pislik bırakmaları ondandır işte... İnsanı boyunduruk altına alan, sömüren, ezen hiçbir kurumun ve yapının kutsal (!) olmadığını bilirler onlar... (Martı, 1994, Sayı 1)

1995 8 Mart’ında yayımlanmaya başlayan *Pazartesi* dergisi, yayın kurulunun bileşimiyle, yeni bir feminist odağın habercisi olur. Zira ağırlığını, radikal feministlerin oluşturduğu *Feminist* dergisi çevresinden kadınlarla, *Kaktüs* çevresinden kadınlar bir araya gelerek, *Pazartesi*’yi yayımlamaya başlarlar. Yayımlanmaya başladığı ilk aylardan itibaren gerek ele aldığı gündemler ve ele alınış biçimleri gerekse yayın kurulunun bileşimi *Pazartesi*’yi feminist hareketin yeni odağı haline getirir. “Kadınlara ait her şeyi çekinmeden ürkmeden tartışmak istiyoruz” diyen *Pazartesi* gerekçesini şöyle açıklar:

Neden mi? Hayatımızı değiştirmek için bir yandan toplumsal hayatı düzenleyen ve bizi boyunduruk altına alan kanunların, kuralların, geleneklerin değişmesinin şart olduğunu görüyoruz. Ayrıca bunun yeterli olmadığını, her birimizin özel hayat denen ama pekâlâ birbirine benzeyen kaderimize başkaldırmak gerektiğinin farkındayız. (Koçali, 2002: 77)

Pazartesi’nin politik ağırlığını hissettirmeye başladığı 1995–96 yıllarından itibaren gerek sosyalist hareketin gerekse ana akım medyanın feminist odak olarak yüzünü döndükleri kadınlar *Pazartesi*’nin kadroları olur. Keza kadın hareketinin farklı bileşenleri ve feminizmle ilgilenmeye başlayan tek tek kadınlar için de en etkili feminist odak *Pazartesi* haline gelir. *Pazartesi* haber ağırlıklı ve popüler, çok sayıda kadına ulaşmayı ve feminizmi hayatın her alanında var etmeyi amaçlayan bir dergidir. Kadınların birbirlerine feminizmin ne olduğunu anlatmalarının ve feminizmi örgütlemelerinin aracı olmayı hedefler (Düzkan, 2005). Feminizmin hayatın her alanında sözünü üretmesi aslında kadın ezilmişliğinin farklı egemenlik ilişkileriyle bağlantısını ortaya koymayı gerektirir. Kadınların farklı kimlikleri vardır ve bunlar birbirinde ayrıştırılarak yaşanamaz. Anı anda hem işçi hem kadın hem de siyah ya da Kürt olunur (Brenner, 1998). Bu anlamıyla *Pazartesi*’de sosyalist feminizmin ve *Kaktüs*’ün kuramsal çizgisinin etkileri görünür:

Kadınları birleştiren, bir kadın politikasının, feminizmi mümkün kılan şeyin, kadınların erkek egemenliği karşısında ortak konumları olduğunu düşünüyoruz. Ama biliyoruz ki, sınıfsal aidiyetten medeni duruma dek pek çok farklılık kadınları birbirinden ayırıyor, kadınlık durumlarını farklı koşullarda ve biçimlerde yaşamalarına yol açıyor. Kadınların bu bölünmüşlüklerinin ve erkek egemenliğini diğer iktidar türlerinden ayıran yapısal farklılıkların, kadınların mücadele araçlarına, örgütlenme biçimlerine de yansımalarını görüyoruz. (Koçali, 2002: 80-81)

1995’ten itibaren feminizmle tanışan neredeyse tüm kadınların kişisel ve/veya örgütlü politik tarihinde *Pazartesi*’nin izleri görülür. Bu nedenle Kaktüs’ün feminist hareket üzerindeki etkileri tartışmasının *Pazartesi*’nin yayımlanmaya başladığı tarihle sınırlanması anlamlıdır.

1989 yılında Berlin Duvarı’nın çöküşüyle başlayan süreç, tüm dünyada, “komünizm öldü” nidaları arasında sosyalist hareketi ve sınıf hareketini etkisi altına alır. Önce Doğu Avrupa’daki rejimler kapitalizmin ve çok partili yaşamın nimetlerini keşfederken ardından Avrupa komünist partileri serbest piyasanın nimetlerini keşfetmeye ve proletarya diktatörlüğü hedefini terk etmeye başladılar. Türkiye’de ise Soğuk Savaş yıllarının Rusya/Komünizm korkusu geride kaldı. 1991 yılında yapılan düzenlemelerle 141–142. maddelerle birlikte 163. madde de kaldırılınca komünizm propagandası da, komünist örgüt kurmak da, şeriat istemek de serbestleşti. Yine de 90’lı yıllar Sosyalist Hareket’in kaybettiği prestije, ideolojik hegemonyaya ve kitle desteğine rağmen birlik, yeniden yapılanma ve yasal mücadele olanaklarını geliştirme çabalarına tanıklık eder. Önce TBKP ardından SBP, BSP ve ÖDP sosyalist hareketin çoğulcu bir sosyalizm anlayışıyla yeniden yapılanma ve birlik arayışlarının yasal zeminleri olurlar. BSP 1994 yılında kurulurken tek sayfalık bir programa sahiptir. Kurulduğu bir yıl içinde her düzeyde bir araya gelen kadınlar parti tüzüğüne kadınlarla ilişkin maddelerini tartışmaya başladılar. Parti içinde sorun olan iki maddeden biri kadına yönelik aile içi/özel alandaki şiddetin disiplin suçu olması, diğeri ise yönetim organlarındaki kadın kotasıdır. Her ikisi de tepkiyle –erkek yöneticiler tarafından– karşılanır. Bugün toplumun hemen bütün kesimlerince cezalandırılması gereken bir suç olarak görülen kadına yönelik şiddet, bir sosyalist partide “kitle partisinde olur böyle şeyler” denilerek görmezden gelinmeye çalışılır. Keza 1989 yılında sosyal demokrat SHP’nin kabul ettiği yüzde otuz kotaya da “komünistin kotası olmaz” denilerek itiraz edilir. Ancak partili kadınların yoğun mücadelesi ve dayanışması sonucunda her iki talepleri de 1995’teki Olağan Büyük Kongre’de kabul edilir. Türkiye’de ilk kez sosyalistler, kurdukları bir örgütte, kadınlara her düzeyde yüzde otuz kota uygulanmasını, gönülsüz de olsa, kabul etmek zorunda kalırlar (Osmanağaoğlu, 2006). Yüzde otuz kota uygulaması ve kadına yönelik şiddetin disiplin suçu sayılması BSP’nin de katılımıyla 1996 yılında kurulan ÖDP’nin ilk tüzüğünde yer alır. Kuruluş yıllarında kendini “kadınların da partisi” olarak tanımlamış olması, o yıllarda çoğu insan tarafından olumluluk olarak de-

ğerlendirilmekle birlikte, kısa ve orta vadede feminist hareketi gerileteceği öngörüsünde bulunanlar da mevcuttur. Zira parti içi erkek egemenliğine karşı mücadele ve tüm parti politikalarının feminist süzgeçten geçirilmesi çok önemlidir ancak erkeklerin de olduğu bir yapılanmada gündeme alınmaması gereken konular vardır (Savran, 2007). Karma bir örgüt adına kadın politikası yapmak özel alanın feminist politikasını yapmayı dışlamaktadır. Yine de parti içi kadın örgütlenmesi hareket alanını kısa zamanda Türkiye Sosyalist Hareketi’nin tarihinde görülmemiş bir biçimde genişletir. Kadınlara daha uzun konuşma ve öncelikli konuşma hakkı, yerel ve genel seçim adaylıklarında erkeğin yüzde 70’i kadar oy alan kadınların listenin üst sırasına geçmesi, partinin kadın sözünü üreten birimlerinin özerkliği söz konusudur (ÖDP Tüzüğü, Seçim Yönetmeliği, Kongre Kararları, PM Yönetmeliği). ÖDP, öncelikle çok sayıda feministin üye olması, ardından yakaladığı kitlesellelikle kadın politikasında belirleyici konuma yükselerek feminist hareket açısından da bir dönemeç haline gelir. Feminist hareketin konumlanması da ilerleyen yıllarda ÖDP’den önce ve ÖDP’den sonra olarak tartışılmaya başlandığı için ÖDP’nin kuruluşuyla başlayan sürecin, *Kaktüs*’ün sosyalist hareket üzerindeki etkilerinin somutça görüldüğü son dönem olduğu söylenebilir.

Kaktüs’ün en önemli eksiği ne oldu sorusuna Gülnur Savran söyleşisinde şu cevabı veriyor: “Çoğalamadık”. Bugünün ihtiyacı özel alan-kamusal alan bağlantısını asla koparmadan ancak özel alandaki reel değişimlerin de ancak kamusal alandaki kazanımlarla gerçekleşebileceği öngören bir patriarka ve kapitalizm eleştirisi yapan (sistem dışı) bir feminizmin “çoğalmasındır”. Bu ise *Kaktüs*’ten bugüne akan bir soruyu acil olarak cevaplandırma ihtiyacını öne çıkarıyor: Örgütlenmek ama kiminle ve nasıl? Nasıl sorusuna verilen cevapları *Kaktüs* sayfalarında bulmak mümkün: Hiyerarşisiz ve katılımcı. Etnik, sınıfsal farklılıkları dikkate alan küresel ölçekte etkileşimi öngören bir politik temelde örgütlenmek kuşkusuz (Acker, 2001). Kiminle sorusunun ise cevabı ancak sosyalist feminist mücadelenin aktivistlerinin mücadele deneyimleri ortaya çıkarabilecek.

Kaynakça

- Acker, J. (2001) “Different Strategies are Necessary Now”, *Monthly Review*, Ekim 2001, (Çevrimiçi) <http://www.monthlyreview.org>.
- Barret, M. (1995) *Günümüzde Kadına Uygulanan Baskı*, Çev. Şen Süer, İstanbul: Pencere.
- Berktag, F. (1998) “Önsöz”, *Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri*, Çev. Mefkure Bayatlı, İstanbul: Pencere.
- Bora, A. (2005) *Kadınların Sınıfı*, İstanbul: İletişim.
- Brenner, J. (1998) “On Gender and Class in US Labor History”, *Monthly Review*, Ekim 1998, (Çevrimiçi) <http://www.monthlyreview.org>.
- Connel, R.W. (1998) *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, Çev.Cem Soydemir, İstanbul: Ayrıntı.
- Coontz, S. (2002) “Revisiting Marx and Engels on the Family”, *The Socialist Feminist Project*, Ed. By Nancy Holmstorm, New York: Monthly Review, s.125-128.
- Delphy,C. (1999) *Baş Düşman*, Çev. Handan Öz, Lale Aykent Tunçman, İstanbul: Saf.

- Düzkan, A. (2005) "Pazartesi Dergisi Deneyimi (2000 Sonrası)", *Özgürlüğü Ararken*, İstanbul: Amargi, s.153-173.
- Ehrenreich, B. (1999) "What is Socialist Feminism", *Materialist Feminism*, Ed. Rosemary Hennessy, Chrys Ingraham, New York: Routledge, s.65-71
- Eisenstein, H. (2001) "The Broader Picture", *Monthly Review*, Ekim 2001, (Çevrimiçi) [http:// www.monthlyreview.org](http://www.monthlyreview.org).
- Engels, F. (1998) *Ailenin Devletin Özel Mülkiyetin Kökeni*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol.
- Epstein, B. (2001) "What Happened To Women's Movement", *Monthly Review*, Mayıs 2001, (Çevrimiçi) [http:// www.monthlyreview.org](http://www.monthlyreview.org).
- Firestone, S. (1993) *Cinselliğin Diyalektiği*, Çev. Yurdanur Salman, İstanbul: Payel.
- Hartmann, H. (1992) "Marksizm'le Feminizm'in Mutsuz Evliliği", Çev. Gülşad Aygen, *Kadının Görünmeyen Emegi*, Der. Gülnur Savran, Nesrin Tura, İstanbul: Kardelen, s. 128-170.
- Hooks, B. (2000) *Feminizm Herkes İçindir*, Çev. Ece Aydın, Berna Kurt, Şirin Özgün, Aysel Yıldırım, İstanbul: 2002
- German, L. "Theories of The Family", *Materialist Feminism*, Ed. Rosemary Hennessy, Chrys Ingraham, New York: Routledge, s. 147-163.
- Koçali, F. (2002) "Kadınlara Mahsus Gazete Pazartesi", *90'larda Türkiye'de Feminizm*, İletişim: İstanbul, s.73-87.
- Kollontay, A. (1986) *Kadınların Özgürlüğü*, Çev. Yasemin Çongar, İstanbul, Yarın.
- Larrain, J. (2001) "İdeoloji", *Marksist Düşünce Sözlüğü*, Ed. Tom Bottomore-Türkçe Der. Mete Tunçay, Çev. Mehmet Küçük, İstanbul: İletişim, s. 292-296.
- Lloyd, G. (1996) *Erkek Akıl*, Çev. Muttalip Özcan, İstanbul: Ayrıntı.
- Mitchell, J. (1985) *Kadınlık Durumu*, Çev.Gülşeli İnal, Gülnur Savran, Şirin Tekeli, Feraye Tınç, Şule Torun, Yaprak Zihnioğlu, İstanbul: Kadın Çevresi.
- Osmanağaoğlu, H. (2006) "Bir Kota Mücadelesi", *Pozitif Ayrımcılık Dosyası*, Mart 2006, (Çevrimiçi) <http://www.bianet.org>.
- Ovadia, S. (1994) "Çok İmzalı ve Çok Öznel Bir Kronoloji Denemesi", TÜSTAV Arşivi, *Birikim*, Sayı 59, s. 55-57.
- Ramazanoğlu C. (1998) *Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri*, Çev. Mefkure Bayatlı, İstanbul: Pencere.
- Rosenberg, C. (1990) *Kadınlar ve Perestroyka*, Çev. Osman Akınhay İstanbul: Pencere.
- Rowbotham, S. (1984) "Kadın Hareketi ve Sosyalizm İçin Örgütlenme", Çev. Emel Çetin Özgül, *Feminizm Sosyalizm ve Eylemde Birlik*, İstanbul: İletişim, s. 33-187.
- Savran, G. (1985) "Feminizmler", *Yapıt*, Sayı 9, s. 5-26.
- Savran, G. (1985) "Sosyalist Feminizm Olanaklı mı?", *11 TEZ*, Sayı: 1 s. 139-151
- Savran, G. (1998) "Manifesto'nun Kör Noktası" *Sınıf Bilinci*, Sayı: 21, s.110-119.
- Savran, G. (2004) *Beden Erkek Tarih*, İstanbul: Kanat.
- Savran, G. (2005) "80'li Yılların Kampanyaları ve Özel Alanın Politikası", *Özgürlüğü Ararken*, İstanbul: Amargi, s. 81-101.
- Savran, G. (2005) "Kaktüs Dergisi Deneyimi", *Özgürlüğü Ararken*, İstanbul: Amargi, s. 119-137.
- Savran, G. (2007) "Feminist Eleştiri Karşısında Marksist Sol", *Sol-Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, İstanbul: İletişim s. 1146-1153.
- Wainwright, H. (1984) "Eylemde Birliğe Doğru", Çev.Emel Çetin Özgül, *Feminizm Sosyalizm ve Eylemde Birlik*, İstanbul: İletişim, s. 248-290.
- Waters, M.A. (1997) "The Politics of Women's Liberation Today", *Materialist Feminism*, Ed. Rosemary Hennessy, Chrys Ingraham, New York: Routledge, s. 24-33

White, B.J. (1999) *Para ile Akraba*, Çev. Aksu Bora, İstanbul: İletişim.

Wong, N. (1997) "Our Bridge To Freedom", *Materialist Feminism*, Ed. Rosemary Hennessy, Chrys Ingraham, New York: Routledge, s. 207-214.

Zetkin, K. (1980) *Lenin'in Bütün Dünya Kadınlarına Vasiyeti*, Çev. Atilla Temiz, İstanbul: Sorun.

Eğitim-Sen (1990) *Eğit-Sen Tüzüğü*, İstanbul: Eğitim-Sen.

ÖDP (1996) *ÖDP Tüzük-Programı*, Ankara

ÖDP (1997) *Kararlar*, İstanbul

Dergiler:

Feminist, (1987) "Feminizmin Adı", Sayı:1, s. 7-16.

Pazartesi, (1996), Eylül, Sayı 18.

Sol Feminist Martı, (1994), Mart, Sayı 1.

Sosyalist Feminist Kaktüs Sayı:1'den 12'ye Kadar, Mayıs1988- Eylül 1990

Söyleşi:

Gülnur Savran, 2006, İstanbul; Filiz Karakuş, 2006, İstanbul